

ЖАЛЫН

Республикалық әдеби-көркем және әлеуметтік журнал

Тарих және біз

С.Олжабай

Қасиет пен қасиет

Көкейтесті

М.Шаханов

Рушылдықтан

биік тұру -

әр қазақтың парызы

Әлем әдебиетінің классиктері

Чхе (Цой) Ин Хун

АЛАН

Проза

Жадыра Сейдеш

Үмім оты

Шейх Әбсаттар қажы ДЕРБІСӘЛІ,
Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы
мен Орта Азия мұфтилер кеңесінің төрағасы,
Бас мұфти

ҮШ ҚҰРЛЫҚҚА САПАР

1. ПАРИЖДЕГІ ҚАЗАҚТАР

2012 жылдың қыркүйегі. Тараздағы бір мешіттің ашылу салтанатын өткізіп Алматыға қайтып келе жатқанмын. Күн батуға таяп қалған шақ. Жаздың аптабы басылғанымен әлі ыстық. Бірақ кеш түсісімен қоныр салқын тарта бастаған-ды. Кенет қалтафونым қоныраулатып қоя берді. Нөмірі өзгешелеу. Алыстан қонырау шалып тұрған болар, көтере қойын деген оймен, телефон түймесін басып ем, арғы жақтан «әлеу» деген дауыс естілді.

– Бұл мен ғой, Ерлан Ыдырысов, Қазақстанның АҚШ-тағы елшісі.

– Иә, Ереке амансыз ба?

– Аманбыз. Биылғы жылы наурыз айында Лондонда Сіздің «Ислам – бейбітшілік пен жасампаздық діні» атты кітабыңыздың ағылшын тілінде жарыққа шыққанын естідік. Құтты болсын дей отырып, сол еңбегіңіздің тұсаукесерін АҚШ-та да өткізсек деген ұсынысым бар. Оның ағылшынша нұсқасын тауып, оқып та шықтым. Жаксы, ғибратты, пайдалы дүние екен. Әсіресе Қазақстанның тарихын, мәдениетін, ислам дінінің елімізден шыққан көрнекті өкілдерінің өмірі мен шығармашылығы, халқымыздың кең пейілін насихаттайтын тұстары қызықтырды.

– Рахмет. Алла разы болсын. Сонда, тұсаукесерді қай кезге жоспарламақсыздар?

– Қарашаның 6-сында АҚШ-та Президент сайлауы өтеді. Сол бітісімен қарашаның екінші онкүндігінің соңы, үшіншісінің басында өткізуді ұсынамын. Ұсынысымды қабыл аласыз ба?

– Иә. Оған әлі 2 ай бар ғой. Сіз де, мен де дайындалайық.

Осылай келістік.

Содан арада біраз күн өткенде Ерлан Әбілфайызулы Қазақстан Республикасының Сыртқы Істер министрі болып тағайындалуына байланысты Астанаға оралды. Сапар енді болмайтын шығар деп жүргенімде Ерекен уәдесінде тұрып АҚШ-тағы елшілігімізден шақырту жіберткізді.

Америкадағы президент сайлауы да өте шықты. Сонымен Мен және Алматы қаласының Бас имамы Құлмұхаммед Махамбет, көмекшім Нұржан Маханов үшеуіміз Алматыдан Майндегі Франкфуртке оңтүстік астанаға алғашқы қар жауған түні таңға жуық ұшып кеттік.

Реті келіп тұрған соң жолай Парижге де соға кетейік, оның да тарихи, мәдени нысандарымен танысайық, содан соң әрі қарай Вашингтонға ұшайық деп шештік.

Өйткені осыдан біраз бұрын Діни басқармаға Франция елшілігінен осы жұрттың Қазақстандағы Төтенше және Өкілетті Елшісі Жан Шарль Бертоннэ мырзаның Бас мұфтимен кездескісі келетіні жайлы өтініш түсті. Қабылдадым. Ғибратты сұхбат болды. Мен еліміздегі ұлттар мен ұлыстар, діндераралық достық пен ынтымақ, сыйластық туралы әңгімеледім. Ол Францияда бірнеше ұлттардың басын құрайтын миллиондаған мұсылман тұратынын, мешіттер бар екенін, олардың діни ғибадаттарын атқаруға ешқандай кедергі жоқ екенін мәлімдей келе, әйтсе де мұсылмандардың жас буыны – жастар арасында мәселелер барын, оның елді мазасыздандырып отырғанын ортаға салды. Елші мырзаның айтқандарын мұқият тындай отырып, өз ой-пікір, көзқарастарыммен бөлістім. Ол Қазақстан Бас мұфтиінің Францияда

болып, ел тарихы мен мәдениеті, тыныс-тіршілігі және діни ахуалды өз көзімен көргенінің абзалдығын алға тартты. Соның реті енді келгендей. Оның үстіне осы елде бірнеше мың қандастарымыз тұратынынан да хабардар едік.

Сонымен Франкфуртка таңертең жеттік. Бірер сағаттан соң пойызға отырып Парижге тарттық. Немістің жүрдек көлігі камшы салдырар емес. Сағатына 300 шақырыммен зымырап келеді. Манхайм деген стансаға жеткен соң, басқа пойызға отырдық. Енді бағытымыз өзгерді. Батысқа бет алдық. Вагондар жайлы. Клас класқа, дәрежелерге бөлінген. Билеттің құныдасоғанбайланысты. БіраздансоңКайзерслаутерн деген стансаға жеттік. Жол-жөнекей немістің орманы, ойлы-қырлы даласын артқа тастап келеміз. Біраз жерлерге егістік егілгені, олар жинап алынған соң айдап тасталғаны байқалады. Кейбір тұстарының танапқа бөлінгені, олардың сымтемірлермен айнала қоршалғанын көрдік. Кейбір танаптарда қойлар мен сиырлар жайылып жүр. Танаптардың орта немесе шет жақтарында фермерлердің үйлері мен олардың жанында трактор, машиналар тұр.

Жері көкпенбек. Мал жайылып жүр. Енді бірде Saarbrucken деген стансадан өттік. Одан кейін көп ұзамай Франция басталды. Шекара жоқ. Франция жері жазық, кейде ойпатты, кейде ойлы-қырлы, белесті болып келеді екен.

Пойызымыз жүйткіп келеді. Франкфурт пен Париждің арасы шамамен 450 шақырымдай. Бірте-бірте Франция астанасына жақындап келеміз. Париждің шет жағы екі-үш қабатты шағын жеке үйлер. Бірақ ара-арасында төрт-бес қабаттылары да ұшырасады. Көп ұзамай Париж де басталды. Автокөліктерден көбінесе өздері шығаратын Рено, Пежо, Ситроендарды көрдік. Біздегідей джиптер сирек.

Парижде «Солтүстік», «Оңтүстік», «Батыс» және «Шығыс» теміржол вокзалдары бар екен. Соның «Paris Est» (Шығыс Париж) вокзалына келіп тоқтадық. Бізді күтіп алуға елшіліктің кеңесшісі Бейбіт Сыздықбаев, Францияда тұратын қазақ диаспорасы бірлестігінің төрағасы Құрманәлі және Сарбон университетінде оқитын париждік қарындасымыз Мәдина шығыпты. Вокзал ығы-жығы жұртқа толы. Көпшілігінің Еуропаның түрлі елдерінен екендігі байқалады. Французшадан басқа өзге де тілдерде сөйлесіп бара жатқан халық.

Париждің Шығыс вокзалы сәулеткерлік ерекшелігі сәнімен көз тартады. Ішінен мейрамханалар мен кафелер, дүкендер, дүңгіршектер, тіпті кітап дүкендері де ұшырасады. Басқа вокзалдарға карағанда мұнда шынында да халық көп екен. Себебі Шығыс Еуропаның көптеген елдеріне баратындар Париждің тап осы Шығыс вокзалынан аттанады. Кезінде Парижде тұрған Мұстафа Шоқай ағамыз да Берлинге осы вокзалдан пойызға отырған шығар деген ой келеді.

Париждің тар көшелерінен жүріп отырып орталықтағы Елисей алаңындағы (бульварындағы) «Мариот» қонақ үйіне келіп жайғастық.

Күн бұлтты. Салқын. Анда-санда жаңбыр сіркіреп қояды. Уақытты босқа өткізбейік деп қайтадан көлікке отырып, Сена өзенінің жағасындағы Эйфель мұнарасын көруге бардық. Ол бір әдемі жерде екен. Жазда Парижде саяхатшылар көп болады, мейманханаларда орын табыла бермейді, мәдени жәдігерліктерді көргісі келетіндердің кезегі ұзын-сонарға созылады деп еститінбіз. Билет алып лифтпен Эйфель мұнарасының бірінші бөлігіне көтерілдік. Сәлден соң одан түсіп айналаны тамашаладық.

Париж тегіс жерге жайыла орналасыпты. Батыс және оңтүстік жағынан зәулім банк ғимараттары менмұндалайды.

– Өне, Монмартр, ал анау Париждің құдай анасының күмбезі, одан алысырақта Елисей алаңы, оныңбатыс жағы атақты аркалы қақпа. Елисей Конкорд алаңына, ал ол Лувр сарайына жетелейді,—дейді бізге тәржімашылық жасап жүрген Мәдина қарындасымыз. Ол осы қалада туылып, осында мектепті бітірген соң атақты Сарбон университетіне түсіпті.

– Бұрындары қазақшам өте нашар еді. Тіпті түсінуін түсінгеніммен, ана тілімізде сөйлей алмайтынмын. Содан Алматыға барып ҚазҰУ-дің шетелдіктерге арналған дайындық факультетінде қазақ тілін тереңірек оқыдым. Содан Парижге қайтып оралып, Сарбондағы негізгі оқуымды жалғастырудамын, — дейді Мәдина.

– Алматыдан қандай жақсы, қандай ұнамсыз қылық көрдің? — деп сұрадым.

– Алматы жақсы, әдемі, көркем шаһар. Ұнады. Ұнамағаны – жұрттың ана тілінен гөрі, орыс тілінде сөйлегенді ұнататыны және соны мәртебе, мақтаныш көретіні. Өз тілін білмейтіндіктерін ешкім намыс көрмейді екен. Мені таңқалдырғаны сол болды. Содан соң көшеге түкіре салу, күл-қоқыс тастай беру байқалмай қалмайды. Парижде ондай жәйттердің кездеспейтінін көрген боларсыздар. Француздар өз тілінде сөйлегенді жақсы көреді. Және шетелдіктердің де французша сөйлегендіктерін ұнатады. Ағылшынша бәрі біледі. Бірақ шетелдіктердің французша тілдескенін жөн көреді.

Қазақстанда жұрттың ішкілікке, темекіге құмарлығы да көзге түспей қоймайды. Бірнеше тойларда болдым. Арақты мас болғанша судай сіміретіндерді көрдім. Ондай жаман әдет бізге орыстардан жұққан деп ақталғандар да жетерлік. Осы жәйт таң қалдырды.

– Алматыға барып, біржола тұруға қалай қарайсың?

– Ол әлі ертерек қой деймін. Парижден кейін әлігіндегідей қоғамда тұру қиын болатын шығар.

Біраз үнсіз қалдық, оның шындықты айтқанына ренжіген жоқпын. Жаны күйген соң айтты ғой деп қабылдадым.

– Сарбонда сенен басқа қазақ жастары оқи ма?

– Иә, 4-5 қыздар, жігіттер бар. Барлығы өздерін қазақпыз дейді. Бірақ қазақша сөйлей алмайды. Сөйлейтін ортасы да жоқ.

– Үйлерінде ата-аналарымен қазақша сөйлеспей ме?

– Біз Түркияның қазақтарымыз. Ата-аналарымыз да түрік тілінде ұғысады, сол себепті қазақшаға шорқақпыз.

– Бірақ сенің қазақшан жатық. Тіпті Түркияның қазағы екенің байқала бермейді.

Мәдина риза болып қалды. Мен де шындықты айттым. Мақтайын деген жоқпын. Ақиқаты солай.

– Ал, енді қазақтың әдет-ғұрпынан не ұнады?

– Мен Тараз, Шымкент, Түркістан қалаларында болдым. Наурыз тойын көрдім. Сол ұнады. Жаңа Қазақстандағы біраз ұнамсыз істерді айттым ғой. Жалпы қазақтың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, тілі, діні, мәдениеті оңтүстік өңірде жақсы сақталған деуге болады.

– Менің тағы бір байқағаным – Қазақстанда рухани ояну бар секілді. Жастардан имандылыққа бет бұрып, ата дінінің бастауына ұмтылушылық сезілетін секілді. Әрине, бұл өзіңіз басшылық жасап отырған діни мамандардың жемісті жұмыстарының нәтижесі болар деп ойлаймын.

– Рахмет, айналайын, біз себепкерміз ғой. Бәрі Алланың қалауымен болады.

Әйтсе де сырт көз сыншы. Алыстағы қарындасымыздан естіген жылы сөз көңілді бір өсіріп тастағандай.

Келесі күні таңертең елшілік бізге шағын автобус жіберіпті. Жүргізушісі Қызылорда облысы Жалағаш ауданының азаматы Ербол деген ініміз. Тәржімашылыққа енді париждік қазақ Айтар Гөкай деген жігіт келіпті. Оны Құрманәлі жіберген. Ол өз есімінің Айтар екенін айтты. Мен Айдар шығар деп түзеттім. Ол Париждің сәулет институтында оқиды. Бірақ Мәдинаға қарағанда қазақшасы әлсіздеу. Парижде «Болашақ» бағдарламасы арқылы келген қазақстандық студенттермен танысып, қазақшасын жетілдіріп жүр екен. Бірнеше рет аз уақытқа Қазақстанға барып қайтыпты. Құрманәлі оның елге барып қайтқалы ана тілін білуге деген қызығушылығының артқанын айтады.

Елисей бульварының шығыс жағындағы Конкорд алаңына бардық. Ол үлкен. Алаңның солтүстігі Францияның үкімет үйі, Президенттің мекен-жайы және тағы да басқа ғимараттар. Алаңның ортасында құстар бейнеленген көне Мысыр жазулары бар тас монумент тұр.

Бұл тарихи көне ескерткіш – Луксорobeliskі немесе Клеопатра инесі деп аталатынын білетінбіз. Мысырдың бұл көне жәдігерлігінің биіктігі 23 метр. Әуелде ол Египеттегі Перғауындар орталығы саналатын Луксорда болатын. Басында екеу болғанobeliskілер II Рамзестің кезінде Луксор ғибадатханасының кіре берісінде тұратын. Алайда 1829 жылы Египеттің сол кездегі патшасы Мухаммед Әли егізobeliskінің екеуін де мырзалығы ұстап Франция мемлекетіне тарту еткен. Бірақ Франция басшылығыobeliskінің біреуін ғана алған. 1832 жылдың тамыз айында «Сфинкс» атты француз кемесі Александрияға келіп, 1833 жылдың 21-желтоқсанындаobeliskіні

Парижде жеткізеді. Үш жылдан соң, яғни 1836 жылдың 25-қазанында король Луи-Филипп І-нің жарлығыменobeliskі Париждің орталық келісім алаңына орнатылған.

Қазір бұл көне заман ескерткіші Франция астанасыдағы ең ежелгі монумент саналады.

Ал Египеттегі Луксорда болғандар ондағы ғибадатхана кіреберісінде бір-ақobeliskі тұрғанын, екіншісінің орны бос екенін байқайды.

Одан өткен соң Лувр сарайларына бет алдық. Онда Франция патшалары тұрған. Қазір іші толған мұражай жәдігерліктері. Әсіресе майлы бояумен салынған суреттерге біраз көңіл бөлінген. Уақыттың аздығынан Луврды желе-жортып қана көруге тура келді. Түрлі скульптуралар. Этнографиялық жәдігерліктер.

Өкінішке орай Луврдің Азия бөлігі жабық екен. Біз соны көргіміз келіп-ақ еді. Өйткені Түркістандағы Қожа Ахмет Йасауи кесенесіндегі шамдардың бірі осы Луврде көрінеді. Қалған екеуі Санкт-Петербургта. 1937 жылы көрмеге деп әкетілген. Қайтып береміз делінгенімен күні бүгінге дейін қайтарылмай келеді.

Елшіміз Нұрлан Дәменов түскі асқа шақырды. Париждің ортасындағы бір мейрамханаға келдік. Нұрлан Дәменовты бұрыннан білетінмін. Кеңес Одағы тарар алдында Тунисте КСРО елшілігінде қызмет еткен. Сонан соң Президент аппаратында, Сыртқы істер министрлігінде, одан кейін Қазақстанның Испаниядағы елшісі болды. Бір-екі жылдан бері Париждегі елшілігімізді басқаруда. Қарашаның 23-24-інде Парижде Елбасымыз келмек. Соған бүкіл елшілік дайындық үстінде екен.

Францияның жаңа президенті болып Франсуа Оланд осыдан жарты жылдай бұрын сайланған. Бірақ қазір оның рейтингісі төмен көрінеді. Никола Саркози пысықтау болған деседі. Бірақ ол қолын қанға бояп кетті. Тыныш жатқан Либияны талқандауға белсенді қатысты. Саркози тағы бір мерзімге сайланатынына сенімді болған. Бірақ халық Ф.Олландты қолдап, көпшілігі соған дауыс берді. Никола Саркози Қазақстанмен жақсы қарым-қатынаста болуға тырысты. Қазіргі Ф.Олланд та солай. Оның себебі де жоқ емес. Қазақстанда Францияның бірнеше компаниялары жұмыс істеуде. Мұнай, уран өндірісі жағына да француздар белсене араласуда.

Нұрланмен әдебиет, мәдениет, тарих жайлы да сөйлестік. Ол Испанияда елші кезінде осы елдің байырғы астанасы Толедо шаһарында БҰҰ-ның халықаралық үлкен конференциясы өтті. Соған мен де шақырылдым. Содан Нұрлан бауырымыз Мадридте елшілікте қабылдап, құрмет көрсетті. Конференция біткен соң бір дипломатын қосып, менің Испанияның Андалусия аймағындағы ислам жәдігерліктері көбірек сақталған Севилья, Кордова, Гренада қалаларын аралауыма мүмкіндік жасады. Мадридке оралғанда Испанияның дәстүрлі ұлттық ойыны – бұқалар шайқасын көрсетті. Сөйтіп Испаниядан елден үлкен әсермен оралып, ол жайлы жолжазба жариялағаным есімде.

Нұрланмен кездесуден соң Құрманәлі бастап Париждің шығыс жағындағы, бір кездері ұлт жанашыры біртуар азамат Мұстафа Шоқай ағамыз тұрған үйді іздедік. Ол 30 жылдары Париждің Ла Фонтен көшесіндегі бір үйде пәтер жалдап тұрыпты. Ол көше онша ұзын емес. Мұстафа ағамыз солтүстіктен оңтүстікке қарай созылып жатқан әлгі көшенің орта тұсындағы үйдің орта қабатындағы пәтерде күн кешкен. Бізді сол көшеде «Мұстафа Шоқай француз-қазақ достық қоғамының» президенті Яшар Динч деген ақсақал күтіп тұр екен. Оның қазақшасы жақсы. Сөйтсем ол 90-жылдары біраз уақыт Алматыда тұрыпты. Такси жүргізген. Орысшасы да бар. Қазақстанның азаматтығын да алыпты. Ол Мұстафа Шоқай туралы біраз әңгіме айтты. Мұстафа ағамыздың жұбайы Мария Горина екеуі біраз қиыншылықтарды бастан өткізгендіктерін, Мария апайымыздың Мұстафаға айтпай манти пісіріп сатқанын да еске алды.

Ла Фонтен көшесі кезінде төменде жатқан Сена өзеніне барып тірелетін болған. Бірақ ол жерлерге қазір үйлер салынып кетіпті. Мұстафа Шоқай тұрған пәтерде күні бүгіндері бір ауқатты кісі тұратын көрінеді. Яшар бауырымыз пәтер иесіне барып, оны сат деген ұсыныс жасапты. Онда тұратын босниялықтың сататын ниеті жоқ. Маған: «Жарайды, ойланайық» деп шығарып салды дейді. Мұстафа ағамыздың ізі қалған көше бойымен ары-бері жүрдік. Әлгі көшенің солтүстік шетіндегі шағын алаңшаға Мұстафа ағамыздың бюсті қойылыпты. Онда «Мұстафа Шоқай. 1889-1941 ж.ж.» деген жазу өрнектеліпті. Мұстафаның зираты Берлинде. Қайтыс болған соң Берлиннің сол кездегі Америка аймағына жерленген. Ол жерде қазір түріктердің шаһидтер зираты бар. Берлинге барған сайын Мұстафа ағамыздың басына барып Құран оқып кетуді ұмытқан емеспін. Бюст үлкен дарактың жанында тұр. Дарақ жапырақтары сап-сары боп сарғайып кетіпті. Күз.

Яшар ағамыз:

– Осы бюст тұрған алаңшаға жақын жерде мұражай, ол онда Мұстафа Шоқайға арналған бұрыш бар, – деген соң көлікке отырып, соған бардық. Үш қабатты ғимараттың үшінші қабатына көтерілдік. Мұражай жалпы сол ауданның тарихына арналған екен. Кіре берістегі бұрышқа Қазақстанның картасы ілінді. Шағын үстелге дәптер қойылыпты. Мұстафаны іздеп келгендер сонда пікірлерін жазып қалдырады екен. Біз де ағамызды еске алып, ойымызды хатқа түсірдік.

Тағы бір күн өте шықты. Бізге тәржімашылыққа Жібек деген қызымыз келді. Оны ертіп қаланың көрікті жерлерін аралаудамыз.

– Мынау Париждің атақты Гранд опера театры, – деді Жібек.

– Тоқтаңыз, кідіріп көре кетейік, – дедім. Театр сәулеттік жағынан да көз тартарлық. Әрі шаһардың ортасында.

– Парижде қазақтың ән өнеріне байланысты атақты екі кісінің ізі бар, – дедім.

– Мүфти хазрет, олар кімдер? – деп сұрады Жібек.

– XX ғасырдың басында Парижге келіп ән салып, жұртты таң қалдырған Әміре Қашаубаев деген атаң. Екіншісі біздің замандасымыз, өнеріміздің майталманы Майра Мұхаметқызы деген әпкен.

– Иә... ол кісі жайлы естігем.

– Есіту аз. Ол қатысқан қойылымдарға Париждің қазақтары да келіп, париждіктермен бірге қуана қол соғып отырулары керек.

– Дұрыс айтасыз, мүфти хазрет! Біз Францияда, Парижде тұрып, ғұмыр кешіп жатсақ та ұлтымыздың қазақ және руымыздың меркіт екенін ешқашан ұмытқан емеспіз, – дейді Жібек.

– Оның дұрыс екен. Қазақпыз деп соққан жүрегіңнен айналайын.

– Қазақстан – біздің тарихи отанымыз. Арғы ата-бабаларымыздың кіндік қаны тамған жер. Францияда қазақ, Қазақстан деген сөз естіле қалса құлағымыз елендеп тұрады.

– Меркіт деген ру жайлы Қытайдың «Шыңғыс хан» деген фильмінен естідік, – дейді Алматы қаласының Бас имамы Құлмұхаммед Маханбет. Жібектен ол меркіт жайлы сұрап жатыр.

– Оны білмеймін. Әйтеуір кішкентайымыздан қазақпыз, меркітпіз деген сөз жүрегімізде жатталып қалыпты.

– Жібекжан, Меркіт – қазақтың Жалайыр тайпасының бір тармағы. Одан үлкен мемлекет, ғылым, қоғам қайраткерлері шыққан. Соның бірегейлері XVI ғасырда өмір сүрген Қадырғали Жалайыри, Хасан Әли Жалайыр деген бабаларың. Орта ғасырларда Иран жерінде Жалайыр деген мемлекет болған. Ол туралы ғалым ағаларың қазір зерттеп жатыр.

Осы ретте айта кетер жәйт – Каирге барған бір сапарымда Ніл өзенінің жағасындағы Египеттің қолжазбалар институтынан «Ад-Даула әл-Жалайырия» («Жалайыр мемлекеті. Каир 1987») деген кітап таптым.

Келесі көрген жеріміз Париждегі Араб әлемі институты болды. Ол осы қаладағы араб мәдениеті орталығы екен. Ол жерден 921-922 жылдары Бағдадтан Бұхараға, одан соң кері оралып, Әмударияда кемеге отырып Хорезмге жеткен соң, осы күнгі Ақтөбе, Батыс Қазақстан облыстарын басып өтіп, Еділ бойындағы бұлғар патшасына, олардың өтініші бойынша ислам дінін үйретуге келген делегацияның хатшысы болған Ибн Фадланның (X ғ.) «Рисаласын» («Трактатын») іздедім. Каирге барған бір сапарымда, оның осы шағын еңбегінің кітап боп шыққанын көріп едім. Бірақ оның тағы бірде реті келер деп алмай кеткенмін. Кейін өкіндім. Дегенмен ол дүние Араб әлемі институтында болмай шықты. Сөйтіп жүргенде шам намазының уақыты болып қалыпты.

Сена өзенінің оң жағалауында Париждің үлкен мешіті бар деген соң сонда келдік. Ол әлгі институттан онша алыс емес.

Мешіт Андалусия немесе Мағриб араб елдері, яки Сирияның астанасы Дамаскідегі ежелгі сәулет өнері үлгісімен салыныпты. Мұнарасы төрт бұрышты. Іші

Испанияның Гренадасы, Кордовадағы орта ғасырларда салынған Омеядтардың әдемі мешітін еске түсіреді. Кірдік. Шам намазын сонда оқыдық. Сонан соң оның қарсысындағы кітап дүкеніне соқтық. Мақсатымыз – Ибн Фадланның кітабын табу. Бірақ ол жерден де табылмады. Мешітке қайтып келдік. Ол ұзыннан ұзаққа созылып көше бойында көсіліп жатыр. Іргетасы 1926 жылы Georges Desplas көшесіне салыныпты. Намазхандардың айтуынша ол Франциядағы үлкен мешіт. Естелік болсын деп суретке түстік. Мешіт имамымен сұхбаттастық. Алла үйінің бой көтергеніне сөйтіп 80 жылдан асқан.

Жалпы француздар елінде 400-ден астам мешіттер бар көрінеді. Олар намазхандарға толы екен. Арасында жастар да аз емес. Францияда мағрибтік (Солтүстік Африкадағы Марокко, Алжир, Тунис) арабтар көп. Олар мұнда жұмыс іздеп келген. Тұрақтап қалғандары да жетерлік. Бұл елде олардың үшінші буыны өсіп келеді. Арабтар негізінен қызмет көрсететін орындарда, немесе қара жұмыс істейді. Сапар барысында олармен де әңгімелестік...

Ендігі бағытымыз – Париж маңындағы Лиль шаһары. Құрманәлі сонда тұрады.

Париж үлкен қала, шамамен 10 млн. халық тұрады. Жолдар тегіс те, таза. Екі жақты даңғылдардың әр жағы 3-4 жолақтан тұрады. Бірақ соның өзінде кейде кептеліс болып қалатынын көрдік. Сонымен мешіттен шығып Париждің оңтүстігін бетке алып келеміз. Лиль Франция астанасына серік шаһар. Бір сағаттан соң үлкен жолдан оңға бұрылып шағын көшелердің біріне түстік де көп ұзамай тоқтадық. Құрманәлі жеке үйде тұрады екен.

Келіншегі Нұрайым мен кішкене баласы алдымыздан шықты. Нұрайым хижаб емес, қазақы дәстүрге сай орамал таққан. Өзіне жарасып тұр. Кішкентай баласы түріктер сияқты дінбасыларының қолын сүйіп құрмет көрсетіп жатыр. Залға өттік. Каминде от жанып жатыр. Үй екі қабатты. Біріншісі зал және асхана болса, екіншісі жатын бөлмелер.

Әңгімелесіп отырмыз. Құрманәлі мұнда 1973 жылы көшіп келіпті. Кәсібі – тон тігу. Бірақ кейінгі жылдары тонды алушылар азайған. Көбінесе өтпейтін көрінеді. Ол рас. Бізде де өткен ғасырдың 90 жылдары тонға, тері күртеше сұраныс көп болса, бұл күндері олар сәннен шықты деуге болады. Алғашында тон тігу Парижге келіп қоныстанған бауырларымызға пайда әкелген. Сол себепті де Құрманәлі тұрмысын жөндеп алған. Әйтсе де үй сатып ала алмапты. Мына үйді жалдап тұрады екен. Париж қазақтарының бірінсараны болмаса, көпшілігі көп қабатты үйлердің пәтерлерінде тұрады.

Әңгіме арасында Қазақстан туралы сөз болды. Ел жаңалықтарымен таныстырдым. Құрманәлі Париж қазақтары бірлестігінің төрағасы. Ол Қазақстанға барып тұратынын айтады. Сұхбаттасып отырғанда үйге екі жігіт кіріп сәлем берді. Бірінің аты – Тәбәрік, екіншісі – Мұстафа. Тәбәріктің қазақшасы жатық. Мұстафа сәл кібірткітеп сөйлейді.

Құрманәлінің айтуынша, Парижде 300-ден астам қазақ үйі бар. Сонда барлығы 1000-ға жуық қандастарымыз күн кешуде. Ата-бабалары Түркияға Қытайдың Алтай жағынан келгендер. Кезінде коммунистерден қашып, жолай Тибет арқылы Кашмирге жеткендердің 3 яки 4 буыны.

Түркия қазақтарын әңгіме еттік. Қазақстан тәуелсіздік алған 1991 жылы Түркияның оқу орындарына бірнеше мың қазақ жастары қабылданды. Стамбұл, Анкара және басқа қалалардағы жоғары оқу орындарында ұлдар мен қыздарымыз дәріс алды. Олардың арасында Түркияға қызық қуып келгендер, сол себепті оқымай, кейде тәртіпсіздік жасаумен көзге түскендер де болмай қалмады. Ондайлар көбіе бастаған соң, сол кездегі жоғары білім министрінің орынбасары Шамша Беркімбаева бастаған делегация Анадолы елінде оқып жатқан жастардың жағдайымен танысу үшін Түркияға аттандық.

Стамбұлда, Эрзурумде, Измирде болдық. Университет басшылары студенттерімізбен кездестірді, сұхбаттастық. Измирде қонақ үйде отырғанымызда НАТО-ның Шеризат деген қызметкері болған кісінің күйеу баласымын деп Айтқұрман деген жігіт бізді іздеп келді. Оны Шеризат ағамыз бізді үйіне қонақ болып кетсін деп шақыруға жіберген екен. Бардық. Ағамыз Измирден бірнеше ондаған шақырым жерде Алматы маңындағы Медеу сияқты шатқалда тұрады екен. Ондаған бие байлап, қымыз ашытатынын көрдік. Бірнеше киіз үйлер тігіліпті. Арасында мейрамханалар да бар. Қазақтың ұлттық тағамдары дайындалуда. Автобус-автобуспен шетелдік туристер келіп жатыр. Айтқұрман келіншегі екеуі Шеризат ағамызға көмектесуде. Біраз отырдық. Шеризат ақсақалдың жұбайы қайтыс болып кетіпті. Айтқұрманның қайын атасын қатты сыйлайтынын көрдік.

– Оның «атамның көзінше тіпті темекі де шекпеймін» дегені әлі есімде. Құрманәлінің дастарханында осы оқиға да еске түсті. Сөйтсем сол Айтқұрман париждік Құрманәлінің туған ағасы екен.

– Айтқұрманның келіншегі науқас. Оны апармаған, емдетпеген жері жоқ. Измирде 2 үйі бар еді. Ол да сатылды. Қазір Айтқұрман тұрмыстық жағынан шаршаулы, – дейді Құрманәлі.

Мұстафа да Париждегі үлкен бір компанияда тері тігетін боп шықты. Тәбәріктің де мұнда келгеніне бірнеше жыл болыпты. Түріктермен бірге бір компанияда істегендіктен француз тілін үйренуге мән бермепті. Ол да Қазақстанға бірнеше рет барған. Қазақшасы тәуір. Тәбәрік өзін еркін ұстайды, қысылып қымтырылмайды.

Парижге қайтып келеміз. Жолдар босап, көліктер азайған. Париж оттары жымындап қол бұлғайды, жарқыраған шамдары көз тартады. Көп ұзамай Елисей алаңының батыс жағындағы Париждің символы секілді аркалы ғимараттан өтіп мейманханаға келдік.

Парижге Түркия қазақтары 1971 жылдан бастап келе бастаған. Алғашқы көшті бастағандардың бірі

Яшар Динч ақсақал көрінеді. Содан соң басқалар да көшті үзбеген.

Елшілік қызметкерлері міндетті түрде Париж маңы оңтүстік батысындағы яғни шаһардың патшалар сарайы Версальды көруді ұсынды. Ол қаладан 25-30 шақырымдай жерде. Жібек қызымыз тағы жолбасшылық етті. Жол-жөнекей әңгімелесіп келеміз. Жібек Парижде туылыпты. Екі бауыры бар. Парижде орта мектепті бітірген соң Сарбон университетінің экономика факультетіне түскен. Ата-аналары ажырасып кетіпті.

– Себебін анам айтпайды. Содан бері әкемізден хабарсызбыз. Анам 51 жаста. Бір фирмада тон тігумен айналысады, – дейді ол.

Жібек қазақ тіліне шорқақтау. Бірақ француз бен түрік тіліне ағып тұр.

– Үйлеріңізде қай тілде сөйлесесіздер? – деген сұрағыма түрікше деп жауап берді.

Жібек дегеннен шығады, тағы бір шетелдік Жібек Шадрман деген қызымызды сырттай білетінімді Құрманәліге бір әңгіме арасында айттым. Бірде «Түркістан» газетінен Абай атындағы ҚазҰПУ-де Германияның Мюнхен қаласынан келіп оқып жатқан Жібек есімді қазақ қызы туралы мақала оқыдым. Ол тілшіге оқу ақысын төлеуге ақшасы жоқтан киналып жүргендігін айтыпты. Содан көмекшілерімнің біріне: «Жібекті табыңдар, келсін, жәрдем ету жағын қарастырайық», – дедім. Университетпен хабарласқан олар Жібектің Мюнхенге қайтып кеткенін айтты.

Ректор профессор Серік Пірәлиевке телефон соғып, мән-жайды айтып көмектесуді сұрадым. Университетте шетелдік студенттер баршылық қой. Оның қайсыбірін ректор қадағалай берсін. Оның үстіне онымен айналысатын арнайы қызметкерлер бар. Серік бауырымыз соңыра Жібекті тауып, Мюнхеннен оны Алматыға қайта оралтқанын, оқуы қалпына келтірілгенін, қызымыздың дәрісін жалғастырып жатқанын хабарлады. Содан ол оқуын бітіріп кеткен шығар деп жүргенмін. Құрманәлі оның қазір Мюнхенде тұратынын, қазақстандық бір жігітке тұрмысқа шыққанын айтты.

Версальге жетіп қалыппыз. Патша сарайлары қол бұлғайды. Алтын жалатылған темір қақпа алдында аттылы ескерткіш тұр. Ол француз патшаларының бірі сияқты. Патша дегеннен шығады. Париждің шулы ортасы жалықтырғандықтан ба XIII ғасырда мемлекет басшысы қала шетінен мекен-жайлар салдырып, сонда тұруға ниет еткен. Содан жоспарланған құрылыс басталып кетеді. Сәулет жағына үлкен мән берілгендіктен сарай салтанатты болып шыққан. Әйтсе де оны толықтырып, өндеп жөндеуден өткізген деп корольдің баласы XIV Людовик аталады. Ол әкесінің шағын, жұпынылау мекен-жайын толықтырып Париждегі үкіметті де осында көшірген. Олармен бірге күтушілер мен күзетшілер, құл-құтандар көшіп келсе керек. Патша сарайында балдар, той-томалақтар жиі өткізіліп тұрған. Олардың әдетте халықпен ісі болмаған.

XVIII ғасырда XVI Людовик патша сарайларын тағы да кеңіте түсіпті. Дей тұрғанмен халықтың хал-жағдайынан хабары жоқ патша аштықтан ашынғандардың көтерілісі кезінде басы шабылып өлтірілген. Содан соң кейінгі патша резиденциясын Парижге қайта көшірген. Версаль сарайының көлемі, алып жатқан жері үлкен. Сарайлар мұражайға айналдырылыпты да ЮНЕСКО-ның тізіміне кіргізіліп көздің қарашығындай сақталуда. Бұл жерге кезінде Н.С.Хрущев, Л.И.Брежнев және т.б. билік басындағылар барып көрген.

Келушілер қазір де көп. Бізді қызықтырғаны майлы бояумен салынған, сан көлемді, сан түрлі суреттер болды. Франция үнемі өзге елдермен соғысып келген. Бірқатар суреттер мерзімдік тәртіппен осындай соғыстарға арналған. Наполеон Бонапарттың жорықтарын бейнелейтін де суреттер жоқ емес. Оның 1797 жылдары Каирды басып алғаны туралы да үлкен суретті көрдік.

Патша сарайларының жан-жағы бақ. Оны да біраз аралаған соң көлікке отырып Парижді бетке алдық. Өйткені түс қайта мұнда тұратын қазақтармен кездесуге келісім бергенбіз. Ол Париждегі түрік мәдениет орталығында өтпек.

– Сол жерге шаһар қазақтарын жинап, Сіздерді күтіп отырамын, – деген-ді Құрманәлі.

Сонымен үлкен қаладағы әлгі мәдениет орталығын іздеп біраз көшені шарладық. Соның арқасында Париждің көптеген жерлерін көрдік. Сөйтіп екі-үш сағат жүріп қалдық. Жібек қарындасымыздың қалтафонының да қуаты бітіп қалған екен. Содан бірде Құрманәлінің өзі елшілік арқылы хабарласып, Парижде адасып жүрген бізді тауып, әлгі орталыққа бастап барды.

Орталық дегеніміз бірнеше қабатты қызыл-қоңыр ғимарат. Ол осында тұратын түріктердің жиналатын әрі мәдени орталығы, әрі намазханасы боп шықты. Бұл жерде түркиялық қазақтар үшін де есік ашық.

Біраз қандастарымыз жиналыпты, бірақ біз кешіккеннен кейін келе ме, келмей ме деген күдікпен, әрі қызметте болғандықтан біразы тарап кетіпті. 20-шақты кісі қалыпты.

Көпшілігі егде және орта жастағылар. Бірқатары әйелдері, ұл-қыздары, тіпті немерелерін де ерте келіпті. Бұрындары ата жұрттық қазақтарды көрмегендіктен бе олар біздің діни киімімізге, сөзімізге қызыға қарайтынын аңғардым. Әуелі Қазақстан, қазақтар, дініміз, мешіттер мен медреселер туралы әңгімеледім. Барлығы көздері жәудіреп тындап отыр. Елдің амандығы, патшамыздың орнында екендігі, елі, отаны, халқы үшін атқарып жатқан игі істері де айтылмай қалған жоқ. Сұхбат біразға созылды. Содан соң бәріміз бірігіп намаз оқып, елге, отанға, халқымызға Жаратушы иемізден тілек тілеп, дұға жасап бата қылған соң залға қайтып оралдық.

– Қандай сұрақтарыңыз бар?

– Баяғыдай емес, құдайға шүкір, тарихи отаны-

мызбен байланысымыз қалыпты. Елбасына деген бір ғана тілегімізді жеткізсеңіз.

– Айтыңыздар.

– Біз отырған жер түріктердің мәдени орталығы екенін көрдіңіз. Онда түрік тілі, тарихы, мәдениеті, әдебиеті оқытылады. Имам да бар. Ол бес уақыт намаз өткізеді. Бізге Нұрекең осындай орталық салып берсе. Онда балаларымыз, немерелерімізге қазақ тілін оқытсақ. Өйткені ұрпақтарымыз үшін алаңдаймыз. Тілді білу жағы нашар. Біз үш тілдіміз. Түзде французша, үйде түрікше. Шамалымыз ғана қазақша білеміз. Осыны бүкіл қазақтардың көшбасшысы Нұрсұлтан баурымызға жеткізсеңіз.

– Жер қымбат деседі. Ол жағын қайтесіздер?

– Оны өзіміз шешеміз.

Мейманханаға қайтып оралдық. Мұстафа мен Тәберік бізбен бірге келді. Шайға жүрініздер, қалған әңгімені дастархан басында жалғастырайық деген соң Елисей алаңындағы (бульварындағы) бір мейрамханадан дәм таттық. Әңгімелестік. Қалтафоным шырылдап қоя берді. Елшілігіміздің кеңесшісі Бейбіт Сыздықбаев екен. Сәлден соң ол да келіп дастархан басына жайғасты. Бейбіттің мұнда келгеніне көп болмапты. Оның жергілікті қазақ диаспорасымен қарым-қатынаста екенін байқадық. Бейбіт ауылы Отырарды, Шәуілдірді сұрап қояды.

Парижден бір байқағанымыз теледидарларындағы 50-60-қа жуық арналардың бағдарламаларында атысшабыс, кісі өлтіру, тонау, бейәдептілікті насихаттау, нашақорлық сияқты зиянды да залалды істер туралы фильмдер көрсетілмейді. Осындай жәйттерді Вашингтон мен Нью-Йоркте тұрған бірер аптада да байқамадық. Ал бізде емін-еркін. Еуропа, АҚШ өзгелерде не болса, ол болсын дей ме екен, ал өз жұртын мұндай жат қылықтардан қорғайтын сияқты ма деп қалдық.

Ертеңіне түске таман Париждің Шығыс вокзалынан пойызға отырып, Германияның Майндағы Франкфуртын бетке алдық.

Ара-кідік ормандар мен тоғайлар ұшырасады. Ресей секілді бұлардың да далалары ойлы-қырлы. Сандаған белестер де артта қалып жатыр. Бос жатқан жер жоқ. Бәрі игерілген. Қараша айының ортасы болып, қыс тақап қалғанымен дала көкпенбек, әйтсе де қураған, сарғайған шабындықтар да бар. Фермерлердің үй-жайлары, қора-қопсылары жинақы.

Пойызда жол серіктер тамақ үлестіреді екен. Ол билет бағасына кіргізілген.

Майнхаймға жеткен соң пойызымыз солтүстікті бетке алды. Жол жағасымен Майн өзені жарысып отырды. Онда көлемі орташа кемелер жүзіп барады. Араларында жүк тасып бара жатқандары да ұшырасады.

Сонынмен Франкфуртке күн бата жеттік. Вокзал басында бізді консулымыз Ерлан Ізбасқанов ініміз қарсы алды.

Ертеңіне түсте екі қабатты үлкен ұшақпен Вашингтонға ұшып шықтық. Ұшақ жолаушыларға

толы. Бос орын жоқ. Соған карағанда Еуропадан Америкаға баратындар көп пе деп қалдық. Ұшағымыз Англияның орта тұсынан жоғарылау жерді кесіп өтіп Атлант мұхитына ілікті. Күн бұлтты болғанымен ара-кідік бұлттар сейілгенде мұхит айдыны көрініп қалады. Содан Канада жағалауларына дейін 4 сағаттай ұштық. Жылдамдық 900-955 шақырым. Бірақ мұхит үстімен ұшқанда жылдамдық 820 шақырымнан аспай қалатынын да байқадық. Канада жағалауына жеткен соң кілт солға бұрылып, АҚШ жағалауымен оңтүстікті бетке алдық.

Қойшы әйтеуір, Вашингтонға дейін 7 сағат 45 минут ұшып, АҚШ астанасының Даллас әуежайына жетіп, жайлы қондық.

2. ВАШИНГТОНДАҒЫ ТҰСАУКЕСЕРЛЕР МЕН КОНФЕРЕНЦИЯЛАР

Германияда күн салқындау, бұлтты, аздап жаңбыр сіркіреп тұр еді. Вашингтонда күн жылы. Әуежайдан елшіліктің бірінші хатшысы Нұрғали Арыстанов қарсы алды. Оны біраз жылдардан бері білетінмін. Мұхаммед Хайдар Дулатидің (1495-1551) шығармашылығымен айналысып жүріп, бірде ұлы ғалымның зиратын іздеп Кашмирге барғанымда, сондай-ақ тағы бірде «Қазақфильм» киностудиясының түсіру тобына кеңесші ретінде осы атақты тарихшы, ақын, мемлекет қайраткері туралы құжатты фильм түсіру үшін Дели, Кашмирге зиярат еткенімізде, ол бізді ертіп жүріп тәржімашылық жасаған. Өзі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің халықаралық қатынастар факультетін бітірген. Қызылорда облысының Жалағаш ауданынан.

Төлқұжат тексеруінен өту үшін кезекте тұрмыз. Шекаршыға төлқұжатымды бердім. Ол менен ағылшын тілінде бірдене деп сұрады. Ағылшынша білмеймін деп жауап бердім. Сөйтіп ем, ендеше қай тілді білесіз деп сұрағандай болды. Омырауына көзім түсіп кетті. Онда Иванов деп жазылып қойылыпты, яғни ол тегі жағынан орыс болды ғой деп ойлағандықтан: раша (орыс тілі) дедім. Ол маған орысша жауап беруге сескенді ме, ештеңе демеді. Төлқұжатыма белгі соқты да қайтарып берді. Соған карағанда мұнда бұл елге сіңісіп кеткен орыстар да бар екен-ау деп ойладым.

Жүгімізді алып сыртқа шықтық та күтіп тұрған көлікке отырып Нұрғали бастап Вашингтонды бетке алдық. Әуежай мен АҚШ астанасының арасы 40-50 шақырым көрінеді. Қалаға кірген соң “The Ritz Carlton” атты мейманханаға жайғастық. Күн батып, көз байланды. Сәл-пәл демалған соң елші міндетін атқарушы Дастан Елеукуеновтың шақыруымен халал тамақ дайындайтын ауған мейрамханасына бардық. Ол Вашингтонға серіктес Александрия шаһарында екен. Ауған дастарханы (асы) Орта Азия мәзіріне жақын боп шықты.

Дастан ініміз жайылып жастық, иіліп төсек болды. Дастанды алғаш рет осыдан бірнеше жыл бұрын Лондонда көргенмін. Онда ол Қазақстан елшілігінде

жауапты қызметте болатын. Дастан інімізбен Қазақстан халықтары Ассамблеясы делегациясы құрамында Англия парламентінің шақыруымен сонда барғанда танысып едік. Әкесі Шериаздан Елеукунов 1971-1986 ж. Қазақ ССР Министрлер Кеңесі жанындағы Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитетінің төрағасы болды. Анасы Жаңыл Бижанова ұзақ жылдар ҚазҰУ-дің филология факультетінде қазақ тілі кафедрасында ұстаздық етті. 2000 жылдардың басында қайтыс болды. Дастан Мәскеуде оқыған. Физик. Соңа соң дипломатия саласына ауысыпты. Біраз ел жаңалығын айттым. Ол АҚШ елі, өздерінің атқарып жатқан қызметі туралы әңгімеледі. Түрлі саладағы АҚШ – Қазақстан байланысы да ұмыт қалған жоқ.

Вашингтонға қайтып келеміз. Түн. Аспан ашық. Жұлдыздар жымындайды. Оң жағымызда Пентагон қалып барады. 2001 жылы лаңкестер бұл ғимаратқа да шабуылдаған.

Ертең жексенбі. Уақытты босқа өткізбейік деп қаланы біраз араладық. Елшіліктегі әскери аташа мейіздің көмекшісі мен консул Қанат деген інілеріміз жолбасшылық етті. Әуелі АҚШ Президентінің мекен-жайы Ақ үйді көрдік. Обама қазір Мьянма (бұрынғы Бирма) мен Тайланд сапарында екен. Оралған соң қаңтар айында инаугурациясын (ұлықтау) өткізбек. Соған дайындық жүргізілуде. Содан кейін АҚШ-тықтар «қалам» деп атап кеткен монументті көрдік.

Ол «Вашингтон монументі (ескерткіші)» деп аталады екен. Салмағы 91 тонна. Ұзындығы 169 метр. 1848-1884 жылдары Ақ үй мен Капитолий арасына салынған. Монумент АҚШ-тың алғашқы Президенті Джордж Вашингтонға арналған көрінеді. Париждегі Эйфель мұнарасы салынғанға дейін ол әлемдегі ең биік құрлыс саналған. Ішінде төбеге көтерілетін 896 баспалдақтық саты бар, кейіннен лифт қойылған. Мұнараның шығыс жағындағы ұшар басында латын тілінде «Laus Deo» - «Құдайға мадақ» деген сөз жазылған деседі. АҚШ астанасының әрбір күнінің жаңа таңының шапағы осы жазуларға түсіп нұрландырып тұрады екен.

Одан соң көлігімізге қайта отырып, Капитолий белесіндегі АҚШ конгресінің ғимаратына бардық. Оның етек жағы ескерткіштер. АҚШ тарихында елеулі рөл атқарған кісілердің аттылы мүсіндері. АҚШ-тың мемлекеттік мұражайын да тамашаладық. Американың аз тарихы сияқты материалға бай емес. Бірақ ғарыш пен екінші дүние жүзілік соғысқа біраз орын беріліпті.

Таң атты. Дүйсенбі. Ресми кездесулер басталатын күн. Вашингтондағы халықаралық діндер және мәдениетаралық «Руми форумы» атты үнқатысу орталығына келдік. Бізді оның директоры Емре Челик деген түрік жігіті қарсы алды. Аустралияда туылыпты. Осында қызмет етіп жатқанына біраз жыл болыпты. Аустралияда туылып, сонда өссе де түрік тілін ұмытпапты. Жалпы түріктердің елжандылығы біз үйренетіндей-ақ.

Халық жиналды, конференция басталып кетті. Кітаптың тұсау кесерін Орталықтың директоры Лена Лидке ханым жүргізіп отырды. Ол «Ислам – бейбітшілік пен жасампаздық діні» атты кітабымды оқып шығыпты. Өзіне ұнағанын жасырмайды. Сол себепті мен туралы әуелі біраз жылы сөздерін жеткізді. Кітап жайлы да пікірін білдірді. Содан соң Қазақ елі, оның тарихы, діні, әдет-ғұрыпы, мәдениеті, ежелгі әдебиеті, кітапта қозғалған мәселелер туралы әңгімелеп шықтым. Жұрт ықыласпен тыңдады. Мен айтқан мәселелер қызықтыратын сияқты. Мүмкін, Америкаға келіп дін қайраткерінің ағылшын тілінде шыққан кітабының тұсау кесері олар үшін таңсық болған шығар. Өйткені мұндай айтулы оқиға Америкада болмаған.

Сұрақтар қойыла бастады. Оларға нақты, толық, ұғынықты жауаптар беруге тырыстым. Айтпақшы, маған елшілік орысша сөйлеуді ұсынды. Елшілікте қазақшадан ағылшыншаға тікелей аударатын мамандар жоқ десті. Ағылшын тілін білетіндер жеткілікті. Тек қазақша жақсы түсіне бермейді. Жауаптарым жұрт көңілінен шықты-ау деймін. Әйтеуір дін мәселесін саясиландырмауға, саясатпен араластырмауға тырыстым. Ол талабым орындалды. Көбіне ислам дінінің бүкіл адамзатқа ортақ құндылықтары, еліміздегі дінаралық достық пен ынтымақ, Қазақстан өткізген діни құрылтайларға мән бере сөйледім.

Соңыра 50-ге жуық кісіге колтанба беріп, кітабымды үлестірдім.

Шараға қатысқандар Қазақстанда байыпты, сабырлы исламды насихаттап жатқаным үшін рахмет айтты. Мейманханаға қайтып оралдық. Біраз демалған соң Америка Сыртқы істер министрлігіне бардық. Ол жерде бізді АҚШ-тың халықаралық дін бостандығы департаментінің басшысы Сюзан Джонсон Кук және 3-4 қызметкерлері, 2-3 діни сарапшыларымен қабылдады.

Зәңгі текті Сюзан Кук АҚШ Президентінің кеңесшісі және Мемлекеттік хатшының әлемдегі діни бостандық бойынша кеңесшісі қызметін атқаруда. Ол аталмыш лауазымға 1998 жылы ашылғалы бері алғаш рет тағайындалған афро-америкалық әрі алғашқы әйел.

Шенеунік ханымды АҚШ Президенті Обаманың қайта сайлануымен құттықтадым. Сюзан ханым маған: «Еліңізде ислам дінін бейбіт түрде насихаттап отырғаныңызға рахмет, біз экстремизмге қарсы бірлесіп күресуіміз қажет», – деді.

Ортақ әңгімеге әлемдегі тыныштық, діндер мен ұлыстараралық түсіністік пен достық, сыйластық жайы өзек болды. Мен еліміздегі 26 ұлттан тұратын мұсылмандар мен өзге де ұлыстар өкілдерінің Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың салиқалы саясатының арқасында тату-тәтті өмір сүріп жатқандығын, ынтымақ пен бірлік арқасында Қазақстанның мұсылман елдері арасынан суырылып шығып 2010 жылы ЕҚЫҰ, 2011 жылы ИБҰ секілді үлкен ұйымдарға төраға болғанын тілге тиек еттім.

Ұшырасуда сондай-ақ Қазақстанда дінге байланысты 2011 жылы қабылданған жаңа заң төңірегінде пікір алыстық. Сөз кезегі келгенде Қазақстанда Елбасы мен дін өкілдерінің дін мен ұлттар арасындағы ешқандай да алауыздыққа жол бермейтіні, мұның өте дұрыс екені, әрі қарай да солай бола беретінін қадап айттым. Кездесу сондай-ақ діни-руханият, мәдениет салалары бойынша да ауқымды үнқатысумен жалғасты.

Сюзан ханым Америкада христиандармен қатар африкалық, араб, үндітекті және түркиялық мұсылмандар тұратынын, өздерінің де АҚШ халқы арасындағы достық пен сыйластыққа үлкен мән беретіндіктерін еске алды.

Мен тағы да ұлттар мен ұлыстараралық қатынасқа дінді жамылып сызат түсіруге және дін мен саясатты араластыруға жол беруге болмайтынын қаперге салдым. Кез келген дінаралық дұрдараздыққа алып баратын іс-әрекетке қашанда тойтарыс беріліп отырылуы керектігін ескерттім. Осы ретте Сюзан ханым мен оның сарапшыларына жауап бере отырып, олардың да білімі мен білігін тексеру үшін сұрақ қоюға тырыстым. Сөйтсем, Сюзан ханымның баптизмнен өзге туралы білігі төмен екені байқалып қалды. Масқара болмай тұрғанда кетейін деді ме, сәлден соң біреумен кездесуім бар еді деп кешірім сұрап кетуге ыңғайланды. Оған Алматыдан әдейі ала келген базарлық деп түйе мүсінін сыйладым.

– Біз мұнда ұшақпен келдік. Пойызға да, машинаға да отырдық. Ондай көліктер жоқ бағзы кезде бабаларымыз осы бір момын жануарды пайдаланған. Сүтін азық еткен, жүнінен киім тоқыған, – деген сияқты сөздер айттым.

Ол риза болды. Ал кездесуге қалуды жалғастыратындардың сұрақтары жалпылама болды.

Айтпақшы, тұсаукесерлер мен конференциялар және Америка сыртқы істер министрлігінде өткен қабылдаулардың бәріне елшілігімізден Дана Хұсайынова және Дана Масалимова атты екі келіншек қатысып отырды. Біреуі менің сөздерімді аударып, әрі жазып отырса, екіншісі маған қойылған сұрақтар және менің оларға берген жауабымды қағазға түсірумен әлек. Жазатыны әрине америкалықтарды не қызықтырды, мүфтиден нені сұрады, ол қалай жауап берді.

Кешке Қазақстан елшілігіне жиналды. Ол жерге де 40-50 американдық мемлекет, қоғам қайраткерлері, парламент мүшелері (сенаторлар), жазушылар, дипломаттар, журналистер келді. Елшіліктің үлкен залы толды. Сыймағандары түрегеп тұр. Елшілік қызметкерлері де жиналған.

Жиналысты Дастан Елеуенов ашып автор мен кітап жайлы, Қазақстан-АҚШ мәдени байланысы туралы сөйледі. Сонан соң маған сөз берілді. Аллаһ тағала аузыма әдемі сөздер салды.

– Бұл менің 20-шы кітабым. Бірақ ағылшын тіліндегі бірінші еңбегім, – дедім. Біздің Орта Азия және Қазақстан халқының ислам дінінің, оның ішінде Ханафи мәзһабын ұстанып келе жатқанына

1000 жылдан асты. Орта Азия және Қазақстанда шамамен 50 млн. халық тату-тәтті ғұмыр кешудеміз. Орта Азия және Қазақстан халқы исламды тек қабылдаушы ғана болып қалған жоқ. Біз ислам өркениетін, мәдениетін байытуға үлес қостық. Имам әл-Бухари, имам ат-Тирмизи, Әбу Райхан әл-Бируни, Ұлықбек, әл-Марғинани, әл-Хорезми, Әбу-л Қасым аз-Замахшари, Мұхаммед Захир ад-дин Бабур, Мұхаммед Хайдар Дулатилер түркі халықтарының ортақ мақтанышы. Қазақ даласында Түркістан, Отырар (Фараб), Сығнақ, Сауран, Исфиджаб, Жезд, Тараз, Баласағұн секілді үлкен ислам орталықтары болған. Олардан 30 ғарабилер, түркістанилер-барлығы 250-ден астам ғалымдар шықты.

Тәуелсіздікті бізге Алла тағала 1991 жылы берді. Біз қазір жаңа ел, жаңа мемлекет құрып жатырмыз. Ең қиын жылдары, 1991-1995 ж. Президент Н.Ә.Назарбаев Еуропадағы, сондай-ақ әлемнің басқа да үздік оқу орындарына жастарды оқуға жіберді. Америкада да бірнеше мың қазақ жастары дәріс алды. Қазір Қазақстан халқы 17 млн. Соның 70 пайызы мұсылмандар. 2300 мешіт бар. 1 Ислам университеті, 1 имамдардың білімін жетілдіру Ислам институты, 9 медресе жұмыс істеуде. Дін жағынан ешқандай қысым жоқ. Президент Елордада Әлемдік діндер лидерлерінің 4 съезін өткізді. Осының бәрі қолдарыңыздағы кітапта айтылған.

Сондай-ақ жалпы қазақ елінің рухани, мәдени, ғылыми тарихына тоқтала келе, Қазақстанның діні, ділі, кешегісі мен бүгінгіне назар аудардым. Еліміздің салт-дәстүрі, өткені мен келешегі де асыл дініміз және оның мәдениетімен біте қайнасып жатқандығы, қазақ халқының өзіндік әдебиеті мен мәдениеті бар өркениетті ел екендігін қадап айттым. Қазақ жерінен бүкіл әлемге әйгілі Әбу Насыр әл-Фараби, Қауам ад-Дин әл-Итқани (Иқани) әл-Фараби ат-Түркістани, Хұсам ад-Дин Сығнақи, Мұхаммед Хайдар Дулати секілді т.б. мәшһүр ғалымдар шыққандығын тілге тиек ете келе, қысқаша олардың шығармашылығына тоқталдым.

Кездесу соңында сұрақтар қойылды. Ұшырасуға қатысқан АҚШ сенаторы Дан Браун мырза Қазақстанды жақсы білетінін, Президентінің парасаттылығын, жүргізіп отырған сарабал саясатын тілге тиек етумен бірге маған қызық та маңызды әңгімем үшін рахмет айтты. Сондай-ақ осы шараға қатысқан басқа да АҚШ-тың белгілі адамдары ризашылық білдірісті.

Қазақстаннан АҚШ-қа көшіп барып, Вашингтонда қазақ тілінен сабақ беріп жүрген Алматылық Мағжан Айнашбекова ханым да қолымды алып: «Нағыз профессор екеніңізді көрсеттіңіз»,-деді. Содан кейін үстелге отырып, жиналғандарға қолтаңба беріп, кітабымды тараттым.

Алдындағы екі кездесу де осылай тартымды өткенді. Сөйтіп, елішіліктегі іс-шара да Аллаһ тағаланың қолдауымен сәтті де қызықты, әрі нәтижелі болды.

Елшілік қызметкерлерінің де риза болғандықтарын байқадым.

Әлемдегі үлкен мемлекетке елімізді танытатын елшілік қызметінде ұлттық санадан жұрдай, танымы таяз, ата дәстүрден ада, ой өрісі жұтаң жандардың қызметке жіберілуі көңілге кірбің түсіргендей. Ағылшынша сайрағанымен, ана тілден мақұрым қос қарындасым менің сыныма ренжімес деп ойлаймын.

Вашингтонда жүргенде талтүсте қайта-қайта маужырап, ұйқы қысты. Өйткені Алматыда түн жарымы. Жұрт шырт ұйқыда. Екі мемлекет арасының уақыт айырымы 11 сағат. Ал Тынық мұхит жағалауындағы Лос-Анжелеспен есептесеңіз 14 сағат. Мазасыз күй кешетіндей-ақ бар. Вашингтонға барғаннан кейін 3-4 күнге дейін уақыт айырымына байланысты шаршап жүрдік.

Келесі күні таңертеңгі сағат онда «Джеймстаун қорында» тағы бір тұсаукесер мен конференция өтті. Айтпақшы, менің барлық тұсаукесерлерім мен кездесулерім, конференцияларда сөйлеген сөздерім мен баяндамаларымды бір әйел аузы-аузына жұқпай аударып отырды. Түріне қарасаң еврей секілді. Оңаша қалғанда өзінің Кубаның Гуантанамо аралында болып, орыс тілді тұтқындарға тәржімашылық жасағанын айтты. Оның айтуынша, Қазақстаннан 2 ұйғыр тұтқында отырыпты. Солардың тәржімашысы болдым деді. Ол қайтер екен деп маған әдейі айтты ма, жоқ шынында да солай ма, білмедім. Орыс тілі демекші, осы «Джеймстаун қорында» өткен тұсаукесерге Ресей елшілігінен Владимир деген жігіт келіп қатысты. Ол да менің сөздерімді дәптеріне түртіп отырды. «Америка даусы» радиосының тілшісі өзбекше, сонан соң өз сауалын ағылшынша айтты. Мен де білгенімше өзбекше, сосын орысша жауап бердім. Ол ҚМДБ-ның Өзбекстан мұсылмандар діни басқармасымен қатынасы туралы сұрады. Өзбекстан мен өзбек халқын мақтап өттім. Жүзі жайнап сала берді. Мақтағанды кім жек көрсін.

«Джеймстаун қорында» дөңгелек үстел түрінде өткен кездесуді қор төрағасы Глен Хоуард мырза ашып, жүргізіп отырды. Конференцияда сөйлесін деп Америка жағы Орта Азиядағы дін мәселесімен айналысатын Джейкоб Зенн деген сарапшыны дайындап қойған екен. Ол менен кейін баяндама жасады. Ол Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Қырғызстандағы саяси ахуал, олардың бүгінгі саяси жағдайын ашық та дұрыс сипаттады. Қазақстан туралы артық-ауыс сөз айтқан жоқ. Қайта ол отанымызды Орта Азияда бейбітсүйгіштігімен басқа ұлт өкілдеріне деген толерантты көзқарасымен ерешеленетін, орны бөлек мемлекет деді.

Қазақ елі көршілес елдерде болған алауыздық пен бейберекет тірліктерден аулақ жүретін, білім-ғылым мен өркениетке бет бұрған парасатты халық екендігіне тоқталды.

Баяндамалар біткен соң маған сұрақтар қойылды. Оларға мен егжей-тегжейлі жауап бердім. Ұшырасудан соң дәстүрдегідей кітабымды сыйладым.

Бірақ маған ұнамағаны Джейкоб Зенн өз сөзінде қазақ халқы көшпелі болды. Дінді ұстап жарытпаған. Исламды XVI-XVII ғасыр басында ғана қабылдаған, оған дейін көшіп-қонып өмір сүрген. Сол себепті Орта Азия халқы сияқты дінге тым беріліп кетпеген деген пікір айтты. Оның бұлай деуіне біздің саясаткерлеріміз бен кейбір өз елінің тарихы туралы ойланбай, дәлелсіз де дәйексіз, жауапсыз сөз айта салатын ғалымсымақтар себепкер ғой деймін. Әлігі сарапшы солардың сөзін қайталап отыр. Оған қарсы: Онда іргетасы қаланғанына 1500 жыл болған Түркістанды, 2000 жылдан бері өмір сүріп келе жатқан Таразды кім салды, немесе оның тұрғындары соңыра аспанға ұшып кетті ме дегім келді. Бірақ пікірталастырып жатуыма уақыт тарлығы мүмкіндік бермеді.

АҚШ-тың Сыртқы істер министрі Хиллари Клинтонның Орталық Азия және Кавказ аймағы бойынша орынбасары Роберт Блейкпен кездесудің де ойдағыдай өткенін айтқан жөн.

Р.Блейк мырза ұзын бойлы, еңкіштеу, көзі шүңірейген, ат жақты кісі екен. Жасы шамамен 50 келіп қалған деуге болады. Ол байырғы дипломат. Бакалавр және магистр дәрежесінің иегері.

Р.Блейктің ата-анасы «Ориент Экспресс» пойызымен Қазақстанды аралап өткен. Р.Блейк Қазақстан жайлы белгілі бір кітапты оқып шыққан соң, оны Х.Клинтонға берген. Х.Клинтон да кітапты оқып болғаннан кейін, оны АҚШ мемлекеттік департаментіндегі әріптестеріне де оқуға кеңес беріпті.

Сонымен бізге АҚШ-қа қош келіпсіз айтылған соң екі жақты сұхбат басталып кетті.

Роберт мырзаны еліміздің Орта Азия елдері арасында көш бастап келе жатқаны, түрлі салалар бойынша қарқынды дамуы қызықтыратыны сүйсіндіретін көрінеді. Ол әңгіме үстінде Астана мен Алматы шаһарларының көркіне, табиғатына, қазақ халқының қонақжайлығына сүйсінісін білдірді. Мен өз тарапымнан Қазақстанның Малайзия және Кувейт елдері қатарында болу үшін талпыныс үстінде екенін жеткіздім. «Еліміздегі ұлттар мен ұлыстар дінге немесе ұлтқа бөлініп бірімен бірі жанжалдасып көрген емес. Бірлік пен ынтымақ Қазақстанның ең басты байлығы әрі мызғымас тұғыры», – дедім. Сондай-ақ Роберт мырзаға Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының соңғы он жылда атқарған жемісті қызметі, сондай-ақ асыл дініміздің мұсылмандар арасындағы даму барысы жайлы да әңгімеледім. «Діни төзімділік – Елбасымыздың басты саясатының бірі. Оған дәлел ретінде елордамыз Астанада өткен Дүниежүзі дәстүрлі дін лидерлерінің төрт съезін айтуға болады. Өзіңізге белгілі, 2011 жылы Қазақстан ЕКБҰ-на төрағалық етті», – дедім.

Сондай-ақ кездесуде Қазақстанда қабылданған жаңа діни заң, мемлекеттегі кереғар секталар жайы да сөз болмай қалған жоқ.

Иә, сұхбат үстінде ол Қазақстанның дінге байланысты жаңа заңын да сөз ете келе «Йегова

куәгерлері» мен «Ахмадия сектасының» тіркеуден өте алмай қалуының себебін сұрады. «Куәгерлерді» және «Ахмадияны» ол секта деп атады. Мен «мемлекетіміздің дінге байланысты заңды қабылдағаны дұрыс. Талқылау барысында біз де оған байланысты пікірімізді білдіргенбіз. Заңды Парламент талқылаған соң Президент бекітті. Енді оны орындау керек. Біз заңға бағынамыз, сыйлаймыз. Түркменстанда кез-келген конфессия тіркелу үшін 500 кісі, Қырғызстанда 200 кісі жинауы керек. Біздің жаңа заңымызда ол бойынша 50-ақ кісі көрсетілген. Ал 50 адам жинай алмайтын қандай дін» деп едім үндей алмай қалды.

– Сіз «Иегова куәгерлері» мен «Ахмадияны» секта дедіңіз. «Ахмадия сектасы» мысалы исламға жатпайды. Ол христиан мен мұсылман арасынан шыққан дүбара. Оны адам ойлап шығарған. Ал христиан, мұсылман, йуда Алла тағаланың діндері. Киелі кітаптары бар. «Ахмадияның» мүшелеріне Бүкіләлемдік ислам лигасы қажылық жасауға тыйым салғанын білесіз бе деп сұрап едім, ол білмейтінін айтты.

Конференциядан қайтып келеміз. Нұрғали ғаламторды қарап келе жатқан. Онда менің кітабымның тұсаукесері мен конференция туралы пікірлер шыға бастапты. Ислам туралы насихатыма Америка жұртшылығы ризашылық білдіріп жатты.

Одан кейін дәл осындай кездесу де дәл сол Сыртқы істер министрлігінде өтті. Ол жерде бізді осы мекеменің мұсылман ұйымдары жөніндегі мемлекеттік департаментінің арнайы өкілінің орынбасары Аднан Кифаят деген кісі қабылдады.

Аднаннан ұлтыңыз араб па деген сұрағыма ол өзінің үнді текті екені айтты. Мен қысқаша Үндістандағы ислам қайраткерлері, Бабыр, Хұмайұн, Шаһ Жаһан, Мырза Мұхаммед Хайдар Дулати, Қазақстан-Үнді мәдени рухани қатынастары туралы да айтып шықтым. Ол өзінің мұндай жайттерден мақұрым екенін, өйткені Америкада туылып, осында өскенін ескертті. Бірақ менің АҚШ-та қанша миллион мұсылмандар, қанша мешіттер бар деген сұрағыма қысылып қалды да, білмейтінін айтты. Бірақ АҚШ-та барлық ұлттардың, барлық дін өкілдерінің ынтымақта өмір сүріп жатқанына тоқталды.

Аднан мырзаның Қазақстан жайлы пікірі жақсы. «Сіздер ЕҚЫҰ, ИЫҰ-ның төрағасы болдыңыздар. Оны үлкен абыроймен атқардыңыздар. Кейбір елдер төрағалыққа лайық еместігін көрсетті. Оны дұрыстап басқара да алмады» деп мерейімізді өсіріп тастады.

Аднан мырза менен Сіздерде мешіттерге имамдар қалай дайындалады деп сұрады. Мен Діни басқармада аттестациялық комиссия, кадр, мешіт, діни істері секілді және т.б. бөлімдер бар. Діни қызметке үміткерлер осы бөлімдердің мұқият сараптауынан өткен соң, Бас мүфтиге ұсыныс жасалады. Содан соң Дінбасы сұхбатынан өткендер қызметке бұйрық алады дедім.

Аднан мырза Америкада дін кадрлері бір орталықтан дайындалып, басқарылмайтынын, әр

мешіттің өзінше әрекет етіп, өзінше діни насихат жүргізілетінін айта келе: – Қазақстан мүфтиінің бұл саладағы қызметі үлгі аларлық екен, – деді.

Ол маған: – Үлкен рахмет. Қазақ еліне назар салып отырмыз. Әлі ешбір мемлекет толеранттық жағынан еліңізден лидерлікті ала алмады. Менің бастығым Фара Пандит ханым Қазақстанда көп болды. Қазақ елін ұнатып қалды. Республикаңыздың ЕҚЫҰ және ИЫҰ-ға басшылығы барлық елдерге үлгі бола алады. Қазақстан ЕҚЫҰ-на төраға болғанда екі ел арасындағы қарым-қатынас күшейе түсті. Болашақта да АҚШ пен Қазақстанның достығы одан да зор болады деп ойлаймын. Қазақстандағы Ислам моделі өзінің толеранттығымен ерекшеленеді, біз үшін ол өте қызық, соны бізге де айтсаңыз. Қазақстан мұсылмандары Діни басқармасының діни істердегі тәжірибесі үлгі аларлық екен. Жалпы сіздерден көп нәрсені үйренуге болады, – деді.

Вашингтонда түркі-американ альянсы деген ұйым бар екен. Мекемеде оның төрағасының орынбасары түрік жігіт Мұрат Акқұс та бізді қабылдады. Альянс қазақ, өзбек, түрік, түркімен, қырғыз, тәжік бөлімдерінен тұрады. Аталған елдерге арналған бұрыш қойылыпты. Онда сол елдердің тарихы, мәдениеті, этнографиясы секілді мәселелерді баяндайтын кітаптар, карталар бар. Әрбір бөлімді сол елдің азаматы басқарады. Біз тәжік, түркімен республикаларының жігіттерін кездестірдік. Қалғандары орындарында болмады ма, көрмедік.

Түркменстандық жігітпен кезінде Хорезмнен шыққан Әбу-л Қасым аз-Замахшари (1075-1144) туралы әңгімелестік. Ол оны жақсы білмесе де атына қанық. Орта ғасырларда Әбу-л Қасымның туған жері Тахта Хорезм өлкесіне қараған, қазір Түркменстан аумағында. Әбу-л Қасым ислам діні, араб тілі, қасиетті құран, хадис салалары бойынша әлемге әйгілі еңбектер қалдырған ғұлама. Тәпсірлері қазіргі күндері қайта басылуда. Каирде, Бейрутта, Сауд Арабиясында бірқатар еңбектері жарыққа шықты. Әлемнің түрлі кітапханалары мен қолжазба қорларында талай дүниелерінің қолжазбалары жатқанын білем. Әбу-л Қасым Замахшаридің еңбектері туралы ислам ғалымдары бірнеше зерттеулер жазып, жариялады.

Түрік жігіті мейірбан, кішіпейіл екен. Қасында имамы бар. Соған қарағанда бұл жер сондай-ақ діни де орталық көрінеді. Намаздар да өтілетін сияқты. Мен Мұрат мырзаға тұсауы кесілген кітабымды бердім.

Содан кейін Вашингтонның Ислам орталығына бардық. Ол Мичиган (Масачусетс) көшесінде екен. Мешіт Омеяд немесе Андалусия сәулет өнерімен салынған. Бас имам Абдулла Худж меккелік. Онымен АҚШ-қа 2002 жылы келгенімде танысканмын. Күн жұма еді. Намаз алдында араб тілінде уағыз айтқанмын. Ол оны ағылшын тіліне аударып тұрды. Оны ұмытпапты. Ол бізді мешіт тарихымен таныстырды. Алла тағала үшін Түркия, Египет секілді бірқатар елдер бірігіп салыпты. Сондай-ақ мешіттің 1957 жылдың 28 маусымында сол кездегі АҚШ Президенті Дуайт Эйзенхауердің қатысуымен ашылғанын айтты.

Ертең Вашингтонмен қоштасып Нью-Йоркке аттанамыз. Сапардың сәтті де нәтижелі болғаны сөз болды. Нұрғали да Бас мүфтидің елшіліктің Қазақстанды таныстырып насихаттауда біраз игі шаруасын бітіргенін мәлімдеді.

Алланың қалауымен іске асқан сапар барысын тиімді пайдалана отырып, еліміздің имиджіне әсер ететін, Қазақстан жайлы төмендегідей мағлұматпен АҚШ жұртшылығын хабардар еттік.

Бұл ақпараттар отанымызға қатысты оңды пікірлердің қарқынды беруіне игі әсерін тигізер деген ойдамын.

Сонымен Вашингтон сапарын қысқаша түйіндесек:

1. Қазақстан Ислам Ұнтымақтастығы Ұйымындағы төрағалығын 2012 жылы табысты аяқтап, Жибутиге табыстады. Төрағалығы кезінде отанымыз Исламның діни радикалдық идеялардан аулақ болу қажеттілігіне ерекше екіпін түсірді. Өйткені, тек осынадай даму жағдайында ғана мұсылман әлемі ХХІ ғасырда бәсекеге қабілетті елдердің қатарына қосылатыны анық. Біз де АҚШ сияқты әлемдік ымырашыл саясатқа басымдық береміз. Қазақстанның өзі байсалды мұсылман елі саналады.

2. Қазақстандағы толеранттылықтың тамыры тереңде жатыр. Бұлай болуы ықтимал түрлі дау-жанжалдардың тұтануынан сақтайды. АҚШ сияқты Қазақстан да түрлі этностар мен халықтардың, діндер мен мәдениеттің дамуына ерекше қолдау көрсетіп келеді. Осыдан жиналған бай тәжірибесін ЕҚЫҰ мен ИБҰ сынды халықаралық беделді ұйымдардың аясында бөлісуге әрқашанда дайын.

3. 2003 жылы Астанада өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының алғашқы құрылтайынан бастап Қазақ елі Батыс пен мұсылман әлемінің дін жетекшілерінің келісім алаңына айналды. 2012 жылғы мамырайында өткен жиында да Батыстың конфессияаралық келісімнің орнауына аса қызығушылық танытқаны айқын байқалды. АҚШ-тың діни жетекшілері құрылтай жұмысына белсене атсалысты. Американдық имам Рауф Файсал құрылтай хатшылығының мүшелігіне қабылданғаны бұл сөзімізге дәлел.

4. Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы жаңа заңының ережелеріне сәйкес елдегі барлық діни ұйымдар қайта тіркеуден өтті. Бір жылдың ішінде ҚМДБ 2228 мешітті қайта тіркеуден өткізуге қол жеткізді. Қазақстан мұсылмандары Исламның сүнниттік бағытын, Әбу Ханифа мәзһабын ұстанады. Ақидада имам Матуридидің көзқарасын басшылыққа алады.

5. Діни ұйымдарды қайта тіркеу арқылы елдегі бұл саланың жай-күйі нақтыланды деуге негіз бар. Мұның бәрі діни және ұлтаралық араздықтың алдын алуға, лаңкестіктің жолына тосқауыл қоюға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы діни қайта тіркеудің нәтижесінде 17 конфессияның 3 088 діни бірлестігі мен оның филиалдары қалды, Протестанттық діни бірлестіктер бұған дейін 1213 болса, одан тіркелгені 480. Қалған 733 бірлестік осы діни тармақтың өзінің шешімі бойынша қайта тіркеуге құжаттарын тапсырмады.

6. Діннің атын жамылып жауыздыққа бару дінге, исламға қарсы жасалып жатқан ауыр қылмыс. Ешқандай дін, соның ішінде ислам да зорлық-зомбылыққа ешқашан шақырған емес.

7. ҚМДБ лаңкестікпен күресте және жастарды дәстүрлі ислам құндылықтары негізінде тәрбиелеуде шешуші рөл атқаруы тиіс. Сондықтан ҚМДБ отандық діни мамандарды дайындауға ерекше мән беруде. Бұл діни негіздегі радикалды лаңкестер күшейіп жатқан мына алмағайып заманында айрықша маңызды қадам екені даусыз.

8. Түрлі діндерге төзімділік таныту халқымыздың асыл қасиеттерінің бірі. Жаңа заңның қабылдануы олардың ар-ождан бостандығын шектеу емес. Жаңа заң діни ұйымдардың қызметін реттеп, адамдардың заңды құқығын қорғауға бағытталған. Дінді қандайда бір жеке мақсатқа пайдалануға қатаң тыйым салынады.

Адамдар тіркелмеген дінге қажет жағдайда мінәжат ете алады. Дегенмен, оның астарында не жатқанын білуі керек. Жұрт тіркеусіз-ақ, Құдайға сеніп, құлшылық жасап, діни рәсімдерді атқаруға құқылы. Алайда, осы сенімін діни ұйымның тіркеусіз жүзеге асыра алмайды. Осыны барлық азаматтар түсінуге тиіс.

9. Дінаралық толеранттылықты сақтау Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатының артықшылығы. Оның барлық құжаттарында мемлекеттік маңыздылығы айқын көрініс тапқан.

10. Біздің мемлекеттің салиқалы саясаты бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтауды діндераралық және оның өкілдері арасындағы түсіністікті нығайтудың, сондай-ақ діндер арасында үн қатысудың әлеуметтік кілті деп қарайды.

3. НЬЮ-ЙОРКТИҢ «ТАС ТОҒАЙЫНДА»

АҚШ астанасындағы ішкі рейстер Рональд Рейган атындағы қала әуежайынан ұшады екен. Ертерек келдік. Ол жерден Капитолий биігіндегі конгресс, қалам сияқты биік аталмыш монумент көрініп тұр. Нұрғали ініміз шығарып салды. Дастан Елеуенов телефон шалып жол болсын айтуда. Алда 15 миллиондық тұрғыны бар Нью-Йорк.

Атлант мұхитының жағалаумен ұшып келеміз. 40 минуттан соң Нью-Йорк халықаралық әуежайына кондық. Онда бізді Қазақстан Республикасының Нью-Йорктағы бас консулы Раушан Есболатова қарындасымыз көмекшілерімен күтіп тұр екен. Ресмиеттер біткен соң Нью-Йоркті бетке алдық. 30-40 минуттан соң қалаға жеттік. Осыдан 10 күндей бұрын

Сэнди дауылының соғуына байланысты мұхит суы көтеріліп, қала көшелерінің біраз жерлерін су басқан. Сөйтіп мұхит пен шығанақ жағалауларындағы біраз көшелер су астында қалған.

Нью-Йорктің 5-авеню көшесіндегі “The Peninsula NYC” қонақ үйіне келіп жайғастық. Сәл-пәл демалған соң Раушан қарындасымыз өз резиденциясына қонаққа шақырды. Ол Манхеттендегі үлкен бір ғимараттың 50 қабатында тұрады екен. Бізді онда оның көмекшісі Еркебұлан Кәкімбеков деген жігіт бастап барды. Ол кезінде ҚазҰУ-да мен негізін қалаған шығыстану факультетінің парсы тілі мен әдебиеті бөлімін бігіріпті.

Раушанның 50 қабаттағы пәтерінен Нью-Йоркты тамашалап тұрмыз. Түн. Жарқыраған шамдар көз жауын алады. Түрлі-түсті жарнамалар. Әлем-жәлем боп жарқырай жанған жазулар. Манхеттен ғимараттары өте биік. Әлемде әдетте ол «тас тоғай» деп аталады. Өйткені таң атып күн шыққанымен биік ғимараттардан күннің сәулесі қала ішіне түсе бермейді. Оны өзіміз де көрдік.

Біраз әңгімелестік. Ел жаңалықтарын айтып жатырмын. Раушанның дипломатия саласында қызмет етіп жатқанына біраз жыл болыпты. 2 сыныптағы Райан деген ұлы Алматыдағы қазақ мектебінде оқыпты. Қазақшасы жатық. Раушан орыс мектебінде оқығандықтан қазақшаға шорқақтығына қысылатындай. Туған жері Талдықорған аймағы. Әкесі неміс тілінің маманы болыпты. Анасы қазір Алматыда тұрады.

Раушан АҚШ елінің тарихы, мәдениеті, әдет-ғұрпы жайлы әңгімеледі. Біраз сұхбаттан соң оған рахмет айтып, Райан баламызға бата беріп сыртқа шықтық.

Мейрамханамыз Нью-Йорктің қақ ортасында болғандықтан оған дейін жаяу барайық деп түнгі қаланы аралап келеміз. Алдымыздан алманың белгісі салынған ғимарат шықты. Онда айфон қалтафоны сатылады екен. Маңайы толы халық. Көпшілігі жастар. Кенет алдымыздан көше шетінде тұрған велорикшаларда біреуі отырған, біреуі рөлін ұстап тұрған бір топ қазақ жастары келіп, жарыса сәлем берді.

– Кімсіңдер, – дейміз таң қалып.

– Студентпіз.

– Қайда оқисыңдар?

– Нью-Йорк колледжінде.

– Мұнда қайдан келдіңдер?

– Шымкенттен, Қарағандыдан...

– Бізді қайдан білесіңдер?

– Бас мүфтиімізді білмей не болыпты?

– Мұнда не істеп жүрсіңдер?

– Кешке қарай қол бос болған соң велорикшамен жұртты тасып, қаражат тауып жүрміз.

– Велорикшаны аяқпен айдау қиын емес пе? Әсіресе арбаларына 3-4 кісі отырса?

– Ештеңесі жоқ. Жас емеспіз бе? Мына велорикша тақтасында жол бағасы жазылған. Аса қымбат емес. Бір кеште кейде 1000 долларға дейін тауып қаламыз.

Оқу мен еңбекті ұштастырып жүргеніміз ғой, – дейді олар жайраңдап.

– Оқуларыңа зияны жоқ па?

– Жоқ. Қайта тіл сындыруға біраз көмегі бар.

Інілерімізбен қош айтысып, қонақ үйге оралдық.

Нью-Йорктегі келесі күнді қаладағы ислам орталығымен танысудан бастадық.

Ол Нью-Йорктің шығыс жағында. Шамамен 1000 адамдық намаз залы, қызмет бөлмелері, медресе және оның дәрісханалары бар. Орталық директоры Шариф Гамал бізді сыртта күтіп тұр екен. Ішке кіріп, үстелге жайғасып, сұхбатқа кірістік. Ол: – «Мешітте жұма намазы алдында араб және ағылшын тілдерінде уағыз айтылады. Өйткені намазхандардың арасында, араб тілін білетіндер де, білмейтіндер, ағылшынша енді үйреніп жүргендер де бар. Сол себепті уағызды екі тілде айтамыз. Айт мерекелері кездері мешіт түгілі оның ауласына да жұрт сыймай кетеді», – дейді. Медреседе оқу жылы біздегідей 3 жылға таяу. Исламды қабылдап жатқандар да бар көрінеді.

Әңгімеге Амири деген қарт кісі келіп қосылды. Ол бұрынғы директор. Жасы ұлғайған соң орнын орынбасарына босатыпты. Бұлардың ешқайсысының Орта Азия және Қазақстан туралы білетіні аз. Тек Маураннаһрдан Әбу Насыр әл-Фараби, Имам әл-Бухари, Ибн Синалардың шыққанын, бір кездері бұл өлкеде ислам өркеніетіне үлес қосқан көптеген ғұламалар болғанын ғана біледі.

Ислам орталығының директорынан АҚШ-та қанша мұсылмандар тұрады, қанша мешіт бар деген сауалыма ол 8-10 миллион мұсылман, тек Нью-Йорктің өзінде 300-ден астам Алла үйлері барын айтты. Бұл сандарды дәл емес деп ойлаймын. АҚШ-қа 2002 жылы, яғни осыдан 10 жыл бұрын келгенімде АҚШ-тың Қазақстандағы елшісі Ларри Нэппердің Америкада 7 миллион мұсылман, ал Нью-Йоркта 100-дей мешіт бар дегені есімде. Ол да әрине жобалап айтты. Әдетте мұсылмандардың да, мешіттердің де саны кемітіліп көрсетілетіні белгілі.

Нью-Йорк мешіттерінде мұсылмандардың мұнда келген жұрттарына қарай бөлінетінін байқадық. Мысалы Парсы шығанағы, Азия бөлігі, Америкалық түркі тектілер деген секілді. Ал мына біз барған мешіт аралас сияқты. Дей тұрғанмен Америкада мұсылмандар мәзһабқа қарай бөлінбей имамға тұтас ұйиды екен.

Қазақстанның Біріккен Ұлттар Ұйымындағы өкілі Бірғаным Сарықызы Әйтимова да қонақжайлық көрсетті. Ол да Манхеттеннің биік ғимараттарының бірінің 79 қабатында тұрады екен. Біріккен Ұлттар Ұйымының үйі 39-ақ қабаттан тұрады, яғни ол біздің өкіліміздің резиденциясынан әлде қайда төмен. Бірғаным Сарықызын көптен білем. Ол Батыс Қазақстан облысынан. Кезінде Обком комсомолдың хатшысы, Израиль, Италия, Грекия, Мальтада елші, Парламент сенатының депутаты, сондай-ақ бір жылдары еліміздің вице-премьері, Ғылым, білім министрі болды. Кейінірек республикамыздың БҰҰ-дағы өкілі болып ауысты.

Ол бізді жарқын жүзбен қарсы алды. Мекен-жайынан бүкіл Нью-Йорк жақсы көрінеді деуге болады. Өткен кеткенді әңгімеледік. Ол өз пәтеріне Бас хатшы Пан Ги Мунды шақырып қонақ еткенін айтты. Ол дұрыс та. Өйткені көп мәселелер адами қарым-қатынасқа байланысты да шешіледі ғой.

Бірғаным қарындасымызбен Прьермер-министрдің орынбасары, министр кезінде де қызмет бабына байланысты кездесіп тұрушы едік. Ол да айтылмай қалған жоқ.

Тұсауы АҚШ-та кесілген кітабымның орысша нұсқасына жақсы тілектерімді жазып сыйладым. Ағылшыншасын да керегі болар деп тапсырдым.

Тұс ауа Бірғаным қарындасымызбен қош айтысып, Нью-Йоркті аралауға шықтық. Күн жылы. Ол әрине, Атлант мұхитының әсері болса керек. Бас консулымыз бізге қаланы аралауға көмектесу үшін шымкенттік Қадыр Қайыпов деген қызметкерін жіберіпті. Ол Шым қаладағы №26 мектепті бітірген соң, ҚазҰУ-дің халықаралық қатынастар факультетін тамамдапты. Қазір Нью-Йоркте вице-консул. Қадыр ашық жүзді, ешкімді жатсынбайтын, қарапайым отбасынан шыққан жігіт, тек анда-санда мұнайып қалады. Мәнісін сұрасам бір жарым жасар қызының қатерлі ісік ауруына шалдыққанын, қазір химия алып жүргенін айтты. Алла тағала шипасын берсін деп дұға жасадық.

Нью-Йорктегі мешітке отырғанымызда бізге дөңгелек жүзді консулымыз Ерлан Құбашев келіп қосылды. Ол Көкшетаудан. Сөзге жоқ. Көбірек тындауды қалайды. Әңгімемізді көкейіне тоқып жатқандай көрінді. Сөз арасында Ақтау, Ақтөбеде болған оқиғалар жайлы сұрап қояды. Мән жайды түсіндірдік. Әрине, оның бәрінен оның хабары бар, бірақ біздің жеке пікірімізді білгісі келетін сыңайлы. Ол біз елге қайтардан бір күн бұрын кешке Нью-Йорктің жақсы бір мейрамханасына шақырып қонақ етті.

2002 жылы Америкаға келгенімде Нью-Йорктегі қоры бай атакты метрополитен мұражайында болудың сәті түспеп еді, соның енді реті келгендей. Сол себепті осы мұражайды арнайы көре кеткенді жөн көрдік. Ол да Манхеттен ауданында.

Мұражай ғимараты өте үлкен де еңселі. Әрине оның жәдігерліктерінің бәрін бір күнде көріп шығу оңай емес. Сол себепті біз оның исламға қатысты бөлігімен ғана танысқанды жөн көрдік. Осы жерде айта кететін жәйт Еуропа елдері мұражайларындағы жәдігерліктер әдетте бірін-бірі қайталап жатады, бір-біріне ұқсас. Ол табиғи да шығар. Одан метрополитен де құтыла алмапты. Таныс тарих, таныс тас мүсіндер, таныс суреттер. Әйтсе де оның Ислам бөлігі Иран тарихы, мәдениеті, әдет-ғұрпына қатысты жәдігерліктерге бай көрінді.

Американың Иранмен байланысы қаншама қайшылыққа толы болса да, мұражай оларға таршылық көрсетпепті. Орта Азиядан осы күнгі Өзбекстанның Бұхара, Самарканаймағының мәдениеті, жәдігерліктері жайлы дүниелер де әжептеуір боп шықты. Мысыр,

Ирактан әкелінген заттар да жетерлік. Өткен ғасырдың 80-90 жылдары АҚШ Ирақты басып алғанда Бағдаттағы көне жәдігерліктер, әсіресе Ирактың ерте және орта ғасырларға қатысты аса құнды дүниелері бар мұражайы тоналғаны белгілі. Метрополитен мұражайында да Вавилония, Месопотамияға қатысты біраз экспонаттар тұр. Ондай ұрлықты дүниелерді көрсетуден АҚШ қысылып отырған жоқ.

Содан Қазақстанға қатысты бірде-бір жәдігерлікті көрмедік. Азияның Исламға қатысты бөлімінің басшысы да ғаламторды ары-бері аударғанымен мұражайдан біздің өлкенің тарихына байланысты бірде-бір зат, немесе материал таба алмады. Әрине ол түгілі өзіміз де тәуелсіздік алғанымызға 20 жылдан асса да, «біз көшпелі болдық» деп ауызды қу шөппен күніге сүртіп отырсақ, оларға не өкпе! Өзіміздің кейбір тарихшысымақтарымыз бен надан шенеуніктеріміз де осылай деп сарнауда.

АҚШ-тағы күндеріміз аяқталып келеді. Нью-Йорктегі Таймскуэр атты орталық алаңдағы Мадам Туссо іргетасын қалаған воск мүсіндер мұражайына да соға кеттік. Бірақ оның АҚШ-тағы жәдігерліктері Париж, Лондон, Амстердамдағы мұражайларға қарағанда аздау көрінді. Музыканттар мен әртістерге көбірек көңіл бөлген бе деп қалдық.

Сонымен 2012 жылдың қараша айының 24 күні тұс қайта 15 сағат 45 минутта Нью-Йорк әуежайынан Еуропаға, Германияның Майндағы Франфуркт қаласына ұшар алдында Нью-Йорк шығанағы жағалауындағы азаттық статуясын көре кетуге бардық. Шығанақтың екі жағалауының арасы алшақтау. Сол себепті Манхеттен жағалауындағы шағын айлақтан экскурсиялық кемеге отырып, Азаттық статуясына жақын барып суретке түстік.

Жалпы Америка халқы сырттан келген келімсектерден тұрады. Олардың АҚШ-тағы орны бөлек. Жағалауға АҚШ-қа кемемен әрең жеткен, кейбірі кемеге іліге алмай суға құлап жатқан барельфтерді де көрдік. Иә, эмигранттар АҚШ-қа көп келген. Әйтсе де олардың өлгені өліп, бостандық еліне жете алмай суға батып арманда кеткендері де аз болмаған. Біз кемеге отырған айлақ маңында үлкен ғимарат тұр. Ол бұрындары эмигранттары қабылдайтын, тіркейтін үй болған.

Осы маңда бірнеше кісілер отыр екен. Біреуі сыбызғы тартса, енді бір саксафонмен саз орындауда. Солардың бірі біз жандарынан өте бергенде орыс тілінде: Сіздер қазақсыздар ма, казакстаннансыздар ма? демесі бар ма.

– Иә...иә, казакпыз, казакстаннанбыз дедік.

– Мен Сіздерге Қазақстанның әнұранын орындап берейін деген ол сыбызғысымен тәуелсіздікке дейінгі ескі әнұранды сызылта жөнелді.

– Рахмет. Бұл Кеңес дәуіріндегі әнұран ғой. Қазақстан қазір тәуелсіздік алды. Жаңа әнұраны бар.

– Оны білмейді екенмін деді ол.

– Білмесеңіз, бұдан былай біле жүріңіз деп ыңылдап жаңа әнұран әуенін еске салдық.

Эмигранттар дегеннен шығады, Нью-Йорктің Бруклин ауданы негізінен Кеңес Одағынан келген эмигранттардан тұратын көрінеді. Эмигранттар арасында біздің ел немесе ұлт өкілдері өте аз деседі. Бруклинде әуелде зәңгі тектілер көп болған. Бірақ Еуропадан келгендер (орыс, украин, неміс, еврейлер) оларды бірте-бірте ығыстырыпты. КСРО эмигранттарының өз мейрамханалары, шіркеулері, мейманханалары, мектептері, бала-бақшалары бар көрінеді.

Сонымен кемемен жайлап жүзіп келеміз. Күн салқын. Жел қатты. Шығанақ толқынданып жатыр. Әріректен Нью-Йоркпен келесі аралды жалғайтын үлкен көпір көрінеді. Оның арғы шеті ашық мұхит. Одан әлгі шығанаққа мұхит суы кіріп жатыр.

Кемемен Азаттық статуясына жақын келдік. Ол өте биік. Ішінде мұнарасына көтерілетін баспалдақ бар деседі. Статуяны АҚШ-қа Франция беріпті. Статуя бостандық, бақыт іздеп осында келгендерді білдіреді. Еуропа жұрты негізінен христиан дінінің католик ағымын ұстанады. Бірақ XIX ғасырда католиктердің қатал діни талабына қарсы шығып, қарсылық білдірушілер, яғни протестанттар осында ағылған. Дін бостандығын аңсаған. Сол себепті де АҚШ билігі халыққа қандай дін ұстанамын десе де ерік беріп қойған. Секта ма, жок па, онда ешкімнің ісі жоқ. Ал діни қауымбыз деп тіркелгендердің салықтан босатылатыны, біраз жеңілдіктерге ие болатыны ескертіледі екен.

АҚШ-тан елге қайтудан бір күні бұрын демалыс болды, яғни ол күні мемлекеттік мекемелер жұмыс істемейді деген сөз. Ол – кешірім күні десті. Ненің кешірімі дейсіз ғой?! Американдықтар кезінде жергілікті үндістерді қырғынға ұшыратқаны мәлім. Міне, енді олар сол қылмыстары үшін жыл сайын үндістерден кешірім сұрайды екен. Бірте-бірте ол кешірім күні – демалыс күніне айналған.

Сонымен Нью-Йорк әуежайынан әуе кемесіне отырдық. Бірақ 1 сағаттай ұшу жолағында кідіріп қалдық. Өйткені кезекке тұруға тура келді. Себебі Нью-Йорк әуежайына бірнеше минут сайын ұшақтар қонып, ұшуда.

Нью-Йорк пен Франкфурт арасы 6198 шақырым. Өдеттегідей ұшақ тікелей Еуропаға ұшпай Нью-Йорктан аттанысымен солтүстікке қарай мұхит жағалай отырып, Канаданың шығыс жағалауына дейін 1 сағат 50 минуттай самғады. Канада біткен соң кілт оңға бұрылып Еуропаға бет алдық. Ашық мұхит басталды. Биікте самғап келеміз. Астымыз бұлт. Ал, төбеміз шайдай ашық. Түн. Бұлттан ештеңе көрінбейді. Телегей теңіз су айдыны. Төменге қарасам аппақ қар жамылған мұз үстімен сырғып бара жатқандаймыз. Аспанда жұлдыздар жымыңдайды. Олар қол созым жерде тұрғандай.

Қазір Алматы уақытымен таңертеңгі 6 сағат 30 минут. Онда таң атуға жақын. Вашингтон уақытымен кешкі 19 сағат 30 минут. Айырым 11 сағат. Жоғарыда айтылғандай 4 сағат ұшқан соң Ирландия жағалауына

жеттік-ау! Жерден оттар жылт-жылт етіп көріне бастады. Жер ... жер! Жер анаға жеттік! Қандай қуаныш, қандай шаттық десеңізші! Бірте-бірте оттар, шамдар көбейді. Құрлыққа бірте-бірте дендеп еніп келеміз. Атлант мұхитынан аман-есен өттік. Отанға бір табан жақындай түстік.

4. ТАҒЫ ДА ФРАНКФУРТТЕ

Таңғы 5 сағат 30 минутта тағы да Майндағы Франкфурт әуежайына қондық. Консулымыз Ерлан Избасқанов күтіп тұр екен. Машинаға отырып, қалаға тарттық. Мұнда Вашингтондағыдай емес, күн салқын. Бұрынғыдай жаңбыр сіркіреп тұр. Қонақ үйіміз қаланың ортасында. Нью-Йорктың Манхеттен ауданындағыдай биік үйлер, көпшілігі банктер.

Франкфуртты Еуропаның банк орталығы дейді екен. Қаланы аралап, біраз жаяу жүрдік.

Дүйсенбі. Бұл күні де Германияда жұмыс істемейтін болып шықты. Мейманханаға еліміздің Франкфурттегі вице-консулы Жолдасбек Тауасаров келіп тұр. Оны көптен білем. Бір кездері ҚазҰУ-де бірге қызмет еттік. Ол математик. Көлігіне отырып қаланы біраз араладық. Майн өзенін көрдік. Ол Франкфуртты жарып ағып барады. Терең көрінеді. Көлемі жағынан Майнды Ертістей болар деп шамаладық.

5. МЫСЫР МИНИСТРІН МАРАПАТТАУ

Ертеңіне таңертең түскі 12-лерде Каирге ұшып шықтық. 3 сағаттан соң Мысыр астанасы әуежайына қондық. Бізді онда Египеттегі елшіміз Берік Арынов қызметкерлерімен күтіп алды. Кеш батып, түн түңдігін түсіріпті. Мысыр астанасын бетке алып келеміз. Онда келуіміздің себебі бар-ды. 2012 жылы тәуелсіздігіміздің 20 жылдығы қарсаңында Египеттің Ислам істері және уақыттар министрі доктор, профессор Махмуд Хамди Зақзук мырза да «Қазақстан тәелсіздігіне 20 жыл» атты мерекелік медалімен өзге де елдердің республикамызбен достас, сыйлас мемлекеттерінің абыройлы азаматтары сияқты марапатталған болатын. Бірақ ол оны алуға кезінде келе алмады. Өне-міне деп жүргенде Египетте төңкеріс, аласапыран басталып кетті. Нәтижесінде Египет Президенті Мұхаммед Хұсни Мұбарак тақтан тайдырылды. Үкімет отставкаға кетті. Сонымен М.Х.Зақзук та қызметін босатты.

Арада сынаптай сырғып уақыт өте берді. Содан әлгі медальді Вашингтоннан оралған соң, жолай Каирге де соға кетіп тапсыруды жөн көрдік. Ол жайлы Елшімізге хат жаздық. Ұсынысты М.Х.Зақзук мырза құп алып, келісім беріпті. Каирге келе жатқанымыздың себебі сол.

Кешкісін Берік інімізбен біраз әңгімелестік. Өткен-кеткенді еске алдық. Ол 1969 жылы Талдықорған аймағында туылған. ҚазҰУ-дың шығыстану факультетінің араб тілі бөліміне әскери борышын өтеп келген соң түскен. Оқуды жақсы бітірді. Дипломатиялық

жұмысқа тартылды. Берік менімен бірге 1997-2000 жылдарда Риядтағы Қазақстан елшілігінде қызмет етті. Соңғы жылдары ол Қазақстанның Египеттегі төтенше және өкілетті елшісі.

Қала тыныш сияқты. Әдеттегідей ерсілі-қарсылы жүйткіп бара жатқан машиналар нөпірі. Египеттегі бүлікке байланысты біраз кісілер науыт болды. Әйтсе де толқулар әлі де басылар емес. Енді халық екіге жарылған. Текетірес басталған. Қақтығыстар негізінен Президент Мұхаммед Мурси мен оның қарсыластары арасында болып жатса керек.

Сонымен Египетте күнде ереуіл. Күнде айқай. «Тахрир» алаңына «Мұсылман бауырлар», ал олардың қарсыластары Боливар алаңына жиналып, бірін-бірі қарғап, сілеп, біріне бірі тас лақтыруда. Бұрынғы президент Мұхаммед Хұсни Мұбарак балаларымен түрмеде. Халықтың көпшілігі әлі де оған қарсы. Әсіресе М.Х.Мұбарактың кезінде түрмеде отырғандар қазір атта.

Таңертен Каирдың Нью Маади ауданындағы елшілікке келдік. Онда әл-Азһарда оқитын студенттер де жиналыпты. Сәлден соң Махмуд Хамди Зақзұқ мырза да жетті. Шаршаулы. Қартайғаны байқалады. Мәжілісті сыртта елшілік ауласында өткізу жоспарланыпты. Президиумда мен, Берік Арынов және Махмуд Хамди Зақзұқ мырза отырдық. Салтанатты Берік кіріспе сөзбен ашты. Сонан соң сөз кезегі маған берілді. Мен өз сөзімде былай дедім:

– Бүгін біз ежелгі мәдениет ордасы, Қазақстанға достас, бауырлас Египет астанасы Каир шаһарындағы Қазақстанның елшілігінде жиналып отырмыз. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 20 жылдығы қарсаңында елімізге достас бірқатар елдердің мемлекет, қоғам қайраткерлері «Қазақстан тәуелсіздігіне 20 жыл атты» мерекелік медальмен марапатталып еді. Солардың бірі доктор, профессор, Египет Араб Республикасының ислам істері және уақыфтар экс-министрі Махмуд Хамди Зақзұқ мырза. Оны Республикамыз Қазақстанның, қазақ халқының досы деп біледі. Сіз, құрметті профессор мырза Қазақстан тәуелсіздік алғалы бері еліміздің ислам өркениеті, мәдениеті саласында, Қазақстанның діни кадрлерін дайындауға үлес қостыңыз.

2001 жылы Сіздің көмегіңізбен Алматыда «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті ашылды. Бұл Орта Азия мен Қазақстандағы, тіпті ТМД елдеріндегі бірегей оқу орны. Ол күні бүгінге дейін 300-ден астам имам-хатибтер даярлап шығарды. Ол ұзақ жылдар атеистік кезеңді бастан өткізген біз үшін үлкен көмек болды.

Сіздің қолдауыңызбен атақты әл-Азһар университеті жыл сайын Қазақстанның діни орындарына, әсіресе Нұр-Мұбарак университетіне ұстаздар жіберіп келді. Ол күні бүгінге дейін жалғасуда. Сол үшін Сізге Қазақстанның мұсылмандары діни басқармасы және өзімнің де атымнан үлкен рахмет айтқым келеді. Біз Сіз секілді досымыз болғанына мақтанамыз.

Сіздің қолдауыңыз, жәрдеміңізбен Нұр-Мұбарак

университетінің оқу корпусы салынды.

2003 жылдан бастап Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен 4 рет әлемдік және дәстүрлі дін қайраткерлерінің съезі ұйымдастырылып келеді. Осы істің биік деңгейде өткізілуіне де сіздің қосқан үлесіңіз үлкен.

Египетпен қазақ елінің достығына бірнеше жүздеген жылдар болды. Египеттің Қазақстанмен достық, бауырластық ғылыми, мәдени байланысы ешқашан үзілген емес, үзілмейді де.

Қазақстан халқы мен Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың мен Сізге табыс еткелі отырған мемлекеттік марапатын соңғы жылдары еліңізде болған оқиғаларға байланысты дер кезінде тапсырудың реті келмеді. Әйтсе де «ештен кеш жақсы» дегендей, бүгін Сізге Қазақстан елшілігінде, сол марапатты ресми тапсыруға рұқсат етіңіз.

Алла тағала Сізге зор денсаулық, отбасыңызға амандық берсін. Достас бауырлас Египет еліне өркендеу, ынтымақ пен бірлік тілеймін.

Сіздің ислам құндылықтарын насихаттайтын бірнеше кітаптарыңыз қазақ тіліне аударылып Алматыда жарыққа шықты.

Содан соң М.Х.Зақзұқтың омырауына әлігі медальды тақтым. Сөз кезегі тиген соң ол да лебіз білдірді. Естелік айтты. 3-рет Астанада өткен әлемдік және дәстүрлі лидерлерінің съезін еске алды. Президентімізге ризашылығын білдірді.

Одан соң студенттердің жиналғанын пайдаланып елшілік қызметкерлері және отандас шәкірттерді де бірераптадансоңатапөтілетінҚазақстанныңтәуелсіздік күнімен құттықтадым. Ел жаңалықтарына тоқталдым. Дін оқуында жүрген студенттердің жақсылап тағлым алып, елге біліммен қайтуы керектігін басып айттым. Республикада діни жоғары білімді азаматтар өте керек екендігіне көңіл аудардым.

Сонан соң М.Х.Зақзұқты шығарып салдық. Берік мәжіліс алдында бүгін үйіне Египеттің бұрынғы және қазіргі Ислам істері жөніндегі және т.б. ғылым қайраткерлерін шақырғанын, оның өзі Бас мүфти сапарына байланысты жасалып отырғанын айтқан болатын.

Азын-аулақ шай рәсімінен соң біз Бейбарыс мешітін көруге кеттік. Соңғы жылдары ол жабық. 2002 жылы, ол кезде Египетте елші болған Асқар Мусинов Каирде оқитын қазақстандық студенттерді жинап, мешітті қоқыстан тазартып, Египет үкіметі, СІМ қызметкерлерін шақырып, менің қатысуыммен мешітті ашып едік. Одан бұрын Елбасы да Египетке жасаған зияратында Бейбарыс мешітінде болып, оны жөндеуге 4,5 млн. доллар бөлген. Содан бері жөндеу бітпей келеді. Өйткені мешіт ішінен су шыққан. Оны сорғызу, мешіт қабырғаларын қайта жөндеу секілді жұмыстар онай және тез біте қоймайтыны белгілі. Біздің ел бөлген 4,5 млн. доллар жетпеген көрінеді. Осы іске қатысы бар кісілер барлық шығын 12 млн. доллар дейді.

Өндеу, жөндеу жұмыстарын жасап жатқан

мысырлық инженерлер мен құрылысшыларымен сұхбаттастым. Олар жөндеудің әлі де біразға созылатынын айтты.

Одан шыққан соң Сұрғатмишия (Сарғаймашия) мешіт-медресесіне бардык. Ол Каирдегі ең үлкен тарихи діни бірі Хасан ибн Тулун ғибадатханасымен қабырғалас. Онда Түркістанның шығысында 20 шақырым жердегі Иқанда туылып, Отырардың бас имамы болған, Бағдатта қазы, Дамаскіде ұстаз, содан осында Каирде Сұрғатмишия медресесінде мүдір болған, көптеген еңбектердің авторы Қауам ад-Дин әл-Итқани әл-Фараби ат-Түркістани (1286-1357) медресесіне зиярат еттік. Мен ол туралы зерттеп, кітап дайындап жатқанмын. Бұрындары Каирге келген сайын бабамыздың ізі қалған сол медресеге соқпай кетпеуші едім. Медресе қазір мешіт ретінде пайдаланылуда. Біз барғанда екінті намазы болып қалғандықтан мысырлықтармен бірге намаз оқыдық. Иمامы мені танып жатыр.

– Бұрын да осында келіп тұрушы едіңіз. Соңғы жылдары неге келмей кеттіңіз, – дейді. Елінде болып жатқан бүлікпен жұмысы жоқ. Оны ұмытып кеткен сияқты.

Кеш бата Беріктің үйіне келдік. Бізден соң Махмуд Хамди Зақзұқ мырза да есік қақты. Әңгімелесіп отырмыз. Египеттіктер де қазақтар сияқты шақырған жерге кешігіп келеді. Қонақтар содан асықпай жайлап жиналды. Шақырылған уақыт 18 сағат 00 болса да, жаңа министр Талғат Афифи мырза сегіз жарымда келді. Қасында тағы екі кісі бар. Жаңа уәзірді бірінші көруім. Ол ұзын бойлы. Оның алдында әл-Азһар университетінің ректоры және Египеттің бас мүфтиінің орынбасары келген. Бас мүфти Әли Жұма Иорданияда екен.

Берік ескі және жаңа министрді де қосып шақырдым дегенде: «Ойпырмай, ол қалай болар екен. Үйлесім таба алар ма екен» деп қауіптеніп едім, жоқ зиялылар емес пе, сыр білдірмеуге тырысты. Оның үстіне дастархан басында елдегі жағдай, бұрынғы президент Мұхаммед Хұсни Мұбарак пен қазіргі Елбасысы Мұхаммед Мурси жайлы сөз қозғалып, екі жақ пікірталастырып қалмас па деген ойым да бекер боп шықты. Оның орнына ортақ тақырып – Қазақстан, Нұр-Мұбарак университеті, өздерінің Алматыда болған кездегі әсері, Астанада өткен дәстүрлі және әлемдік дін лидерлерінің съезі ортақ әңгімеге айналды. Көп ретте Махмуд Хамди Зақзұқ сұхбатқа жетекшілік етіп отырды.

2003-2012 жылдары Астанада өткен төрт съезге де бастары қосылмайтын, қосылса да амандаса, амандасса да бір үстелдің басында отырмайтын иуда, мұсылман дін лидерлері келгені белгілі. 2003 жылғы съезде Израильдің бас раввині Иона Мецгер орнынан тұрып барып, қасиетті әл-Азһар шейхы доктор, Мұхаммед Сайд Тантауи, Бүкіләлемдік ислам Лигасының бас хатшысы Абдолла бин Абд әл-Мухсин ат-Түркідің қолын алды. Түркі оның жанына келгенін байқамағанысып, көрмегенсіп отыра берді. Сөйтсе де

Иона Мецгер қоймастан қолын алды. Тіпті бір екі ауыз сөз айтты. Не дегенін кім білсін? Абдолла ат-Түркі өз патшасынан сескенеді. Неге Израильдің дін басшысымен амандастың деп жазғыруы мүмкін ғой.

2009 жылғы съезде Израиль президенті Шимон Перес Әл-Азһардың шейхы доктор Мұхаммед Сайд Тантауимен амандасты. Ол суретке түсірілді. Содан М.Х.Зақзұқтың айтуына қарағанда ол Египетке оралған соң, біраз шу болған. Кейбіреулер: «отставкаға кет!» дегенге дейін барған. Тантауи: «Мен оны танымаймын. Оның кім екенін қайдан білейін. Еуропалық біреу екен» деп ойладым деп әрең құтылыпты. Бұл біз білмейтін дерек болғандықтан қызыға тыңдадым.

Сондай-ақ М.Х.Зақзұқ Астанада 2009 жылғы съезде болған тағы бір оқиғаны еске алды. Съез біткен соң Бейбітшілік үйінде концерт өтті. Онда Абдолла бин Абд әл-Мухсин ат-Түркі де болды. Балет нөмірлері орындалу үстінде қыз-келіншектер сахнаға шыққанда Түркі сасып қалып, Тантауиға: «Жүр кетейік» депті. Тантауи қозғала қоймайды. Сосын Түркі: «Неге балет көріп, музыка тыңдайсың, ол харам» дей отырып залдан шығып кетеді. Оның концертті тыңдамай залдан көмекшісі Рахматулла ұйғыр екеуі шығып кеткенін мен де көргенмін. Бірақ мына деректі білмейді екенмін.

М.Х.Зақзұқ осыларды айтқан кезде Египеттің бас мүфтиінің орынбасары менен Қазақстан мұсылмандары исламның қандай жолын ұстанады деп сұрап қалды. Мен ешуақытта Қазақстан мұсылмандарының исламның қатаң жолын ұстанбағандығын, бабаларымыз Әбу Насыр әл-Фараби (870-950), Мұхаммед Хайдар Дулати (1499-1551), Мұхаммед Захир ад-дин Бабырлардың (1483-1530) исламның ғылым-білім жолын ұстанғандығын, біз де сол жолдан таймай келе жатқанымызды айттым.

Әл-Фараби дегеннен шығады М.З.Зақзұқ қазақтардың ұлы бабасы Әбу Насыр әл-Фарабидің музыканы өте жақсы көргендігін, оның «Музыканың үлкен кітабы», «Музыканың кіші кітабы» атты атақты еңбектер жазғанын еске ала келе, Сирияда Сайф ад-Даула әл-Хамдани (?-968) сарайында болған төмендегі оқиғаны айтты.

Бұл оқиғаны еске алудағы мақсат – қазақтардың арғы аталарының да уаһхабизмнен аулақ болғанын аңғарту сияқты.

М.Х.Зақзұқтың әңгімесі орта ғасырлық ибн Халликанның (1211-1282) «Уафайат әл-ағйан уа анба абна аз-заман»–«Ұлы адамдардың қазасы» атты еңбегінде берілген, оны өткен ғасырдың 70-жылдары кезінде араб тілінен қазақ тіліне аударғанмын.

«Бір жинақтан мынаны оқыдым, – деп жазған ибн Халликан¹, – Мысырдан қайтып оралған бетінде Әбу Насыр Сайф ад-Дауламен кездесу үшін оның сарайына келген кезде, онда ғылым, білімнің түрлі салалары

¹Ибн Халликан. *Китаб әл-уафайат әл-ағйан уа анба абна аз-заман. Бейрут, (шыққан жылы көрсетілмеген), 8 том; 5 том, 153-156 беттер.*

бойынша озық ойлыларының бәрі де жиналған еді. Әбу Насырдың кигені әдеттегідей түркі шапаны болатын. Сайф ад-Даула оған отыр деді. Әбу Насыр:

– Мен тұрған жерге ме, яки сен тұрған жерге ме деп сұрады (Хайсу ана ам хайсу анта?)

– Сен тұрған жерге (Хайсу анта), – деді сұлттан. Әбу Насыр жиналғандардың үстінен аттап-пұттап өтті де, Сайф ад-Дауланың тағына жетті. Сөйтті де оны орнынан ығысуға мәжбүр етіп, жанына жайғасты.

Сайф ад-Дауланың оққағарлары бар еді. Олармен ол өзіне ғана белгілі құпия тілде² сөйлесетін. Міне, сол тілде ол: – Мына қарт әдепті бұзды. Мен оған бірнеше сұрақтар қоямын, егер лайықты жауап бере алмаса, мазақтап (абыройын түсіру) керек деді. Сонда Әбу Насыр сол тілде:

– О Әмір! Әрбір іс соңына қарай бағаланады, – деді. Сайф ад-Даула таң қалып:

– Сен бұл тілді білетін бе едің, – дейді.

– Иә, дейді Әбу Насыр. Мен 70-тен астам тілдерді білемін.

Сайф ад-Даула оған құрмет көрсетті. Әбу Насыр сарайға жиналған ғалымдармен түрлі ғылым салалары бойынша сұхбаттасты.

Әбу Насырдың пікірі өтімді, ал басқалардікі онша бола қоймады. Сол себепті олар сөз кезегін оған ғана беріп, өздері үндемеді. Сонан соң олар оның айтқандарын жазып ала бастады. Сайф ад-Даула Әбу Насыр екеуі қалды да, өзгелерді жөніне жіберді. Сөйтті де:

– Тамақ ішкің келе ме деп сұрады.

– Жок.

– Сусын ішкің келе ме?

– Жок.

– Музыка тыңдағың келе ме?

– Иә.

Сайф ад-Даула музыканттарды шақырды. Сарайға өз ісінің шеберлері жиналды. Олардың бәрі музыкалық аспаптарында ойнаған кезде Әбу Насыр оларға ескертулер жасап, кателіктерін айтып түзетті. Сайф ад-Даула оған.

– Бұл істе де шебер ме едің, – деді.

– Иә.

Ол белінен құтыны шығарды да ашып, ішінен ішектерді³ шығарды. Оларды жүйелеген соң, ойнай бастады. Отырғандардың бәрі жадырап күлді. Ол құлақ күйін тағы да бұрап ойнаған кезде, жұрттың бәрі жылай бастады. Құлақ күйін тағы да бұрап ойнаған кезде бәрі де, тіпті сұлтанның күзетшілер де ұйықтап кетті. Оларды сол ұйықтаған халде қалдырған (Әбу Насыр сарайдан) шығып кетті).

Сөйтіп дастархан басында жақсы әңгіме болды. Соңыра мен бата бердім. Берік жаңа министрге шапан жауып, құрмет көрсетті.

Жұма. Таңертең Каирдегі Панорама мұражайына бардық. Онда Египет пен Израиль арасында 1973 жылы қазан айында болған соғыс көрсетілген. Мұнда Египетке ресми келген сапарында Нұрағаң да болған екен. Мен де бірнеше рет болғанмын.

Одан соң Каирдың оңтүстік шығысындағы биікте, кезінде Салах ад-дин әл-Айюби (1138-1193), XIX ғасырда Мысыр патшасы Мұхаммед Әли (1769-1849) қосымша құрылыстар салған патша сарайына бардық. Ол түріктің сәулет үлгісін елестетеді. Оның да бірнеше жерінде қайта жөндеу жүріп жатыр. Сарай ауласындағы биіктеу жерден Каир шаһары көрініп тұр. Бірақ көк түтіннен алыс жерлері байқалмайды. Патша сарайындағы мешітте, жұма намазын оқыдық.

Айтпақшы, осы патша сарайы маңындағы төбедегі мейрамханаға бізді Махмұд Хамди Зақзұқ шақырып қонақ етті. Онда да жақсы әңгіме болды. Ол жер бұрын шаһы шығып жатқан биік екен. Әлемдегі бай кісілердің бірі Аға хан қаражат шығарып, топыраққа жасыл шөп төсеп, талдар егіп, бақ жасап беріпті. Қазір ол қала халқы демалатын әдемі бір жайға айналыпты.

Әуежайдамыз. Бірер сағаттан соң Каирден Әбу Дабиге ұшып шықтық.

Әбу Даби әуежайында бізді Біріккен Араб Әмірліктеріндегі елшіміз Асқар Мусинов қызметкерлерімен күтіп алып, виза жасатып қалаға бастады. «Ротана» деген мейрамханаға келіп демалған соң, ертеңіне таңертең оңтүстік астанамызға ұшып шықтық. Алда Алматы. Алда сүйікті отанымыз Қазақстан. Жат жұрт қанша жақсы болғанымен, шіркін туған жерге жетпейді ғой.

Сөйтіп жаһанның үш құрлығына жасалған, сапар сәтті де нәтижелі аяқталды.

Алматы - Франкфурт - Париж - Франкфурт - Вашингтон - Нью-Йорк - Франкфурт - Каир - Әбу Даби - Алматы.

³Мұнда айтылып отырған, яғни әл-Фарабидің өзі ойлап шығарып еді делінген музыкалық аспап жайлы ағылшын шығыстанушы Е. У. Лейннің 1914 Лондонда, 1966 жылы Нью-Йоркте шыққан еңбегінің 365-366 беттерінен оқуға болады. Қараңыз: E.W. Lane. Manners and Customs of the Modern Egyptians. Introduction by M. Saad ed-Din, London – New York, 1966, 365-366 беттер.

²Француз ғалымы М.Канар 1934 жылы Алжир-париж қалаларында жарық көрген «Сайф ад-Даула» атты зерттеуінің 289 бетінде әл-Фарабидің Сайф ад-Дауланың сарайында болған кездегі Әміршінің өз оққағарларымен сөйлескен құпия тілін күрді лұғаты болуы мүмкін деген жорамал ұсынады. Шынында да тарихи деректерге үңілер болсақ Сайф ад-Дауланың әскерінде көптеген күрділер болған деген фактіге кездесеміз. Тіпті, оны айтпағанның өзінде шығыстанушы-арабист, біздің ұстазымыз проф. Ю.Н.Завадовский 1975 жылы Москвада шыққан бір жинақта (Ал-Фараби. Научное творчество. Сборник статей. М, 1975) жарық көрген мақаласының соңындағы ескертулерінде (109 бет) «Сайф ад-Дауланың өзінде де күрді қаны ойнап тұрушы еді» - дейді. Мұнда да белгілі бір шындық бар секілді. Өйткені, Сайф ад-Дауланың әкесі араб болғанмен, шешесі күрд болатын. Олай болса оның өзіне оққағар етіп күрділерді алуы, олармен сол тілде сөйлесуі әбден мүмкін.